

Dr. Ivan Grafenauer

Prakulturne bajke pri Slovencih

Začasno poročilo

I. Uvod in etnološke osnove raziskovanja

Marsikdo se bo morda začudil, da naj bi se bile med Slovenci ohranile prakulturne bajke; saj vendar nismo nikak prakulturni narod, tudi prakulturnikov nikjer ni v dosegljivi bližini. In vendar je le res, da smo iz svoje pradomovine v Polesju ali kje v bližini prinesli s seboj v novo alpsko domovino tudi nekaj prakulturnih bajk.

Ne gre tu za bajke, ki so jih prevzeli Praslovani že kot dediščino, ko so se kot posebna narodna skupina izločili iz indoevropske skupnosti, tudi ne za take bajke, ki so jim vrasle iz domačega verstva, ampak za bajke, ki so jih kot Praslovani dobili od drugih rodovnih skupin, s katerimi so živeli v sosedstvu in so posamezne izmed njih kot narod z višjo kulturo tudi asimilirali. Potemtakem gre vendarle za prave praslovanske bajke; saj tudi te že v pradomovini poslovenjene rodovne skupine so doprinesle svoj delež tako k rasnemu sestavu kakor k duhovni podobi naših praslovanskih prednikov in tudi njihove bajke so prevzeli naši predniki že kot Praslovani, ne šele kot alpski Slovenci.

Podrobno dokazovanje, da je temu tako, bo morala podati pač šele monografija, ki je že skoraj dovršena, a se ne ve, kdaj se bo mogla natisniti. V tem začasnem poročilu morem podati samo poglobitve obrise dokaza ob bistvenih potezah m e n g e š k e b a j k e o ustvarjenju sveta in prvega človeka in š i š e n s k e b a j k e o ustvarjenju naše zemlje.

Da gre tu res za prakulturne in za praslovanske bajke, naj nam pokažeta najprej dva poglobitva motiva v mlajši izmed teh dveh bajk. Bajka o ustvarjenju naše zemlje, ki jo je zapisal JANEZ TRDINA v Šiški pri Ljubljani in priobčil v hrvatskem prevodu v reškem Nevenu u 1858,¹ pravi, da se je v začetku, ko še ni bilo ničesar drugega kakor Bog, sonce in morje, Bog spustil v morje, da se je skopal, in da mu je ostalo, ko se je iz morja vzdignil, za nohtom zrno peska. Zrno mu je izza nohta padlo na morsko površino in tam obležalo: to je naša zemlja.

¹ Narodne poviesti iz staroslovinskoga bajoslovja. Priobčuje I v. T r d i n a : 2. Odkuda nam zemlja. (Čuo u Šiški do Ljubljane.) Neven, zabavan, poučan i znanstven list, VII, br. 4. Na Rieci 24 travnja 1858, 60s. — Pravilno sta to bajko navedla samo še P a v o l D o b š i n s k ý, Úvahy o slovenských (t. j. slovaških) povestiah, vyd. Matica Slovenska, Turč. sv. Martin (1871), 39 — v kratkem slovaškem izvlečku — in J a k o b K e l e m i n a, Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva, DsM, Celje (1930), št. 206, III, str. 282 — v slovenskem prevodu. Več o tem gl. spodaj, str. 13, 22.

Poljska bajka, ki jo je KOLBERG 1874 priobčil v *Ludu*,² priveduje: V začetku je bilo nebo, kjer je kraljeval pravečni Bog svetlobe, pod njim pa je bil knez teme. Najprej je Bog ustvaril vodo, angele in duhove teme. Na božji ukaz je voda upadla, na njej pa je Gospod osnoval zemljo: položil je navzkriž dve veliki ribi, na hrbet pa jima je položil drobec kakor zrno peska. — Velikorúska bajka, ki jo je zapisal JAKUSKIN, priobčil pa 1861 BUSLAJEV v *Očerkih*,³ pravi: Gospod je ukazal hudobcu (lokavemu), naj mu prinese z dna morja pest zemlje; dvakrat je hudobcu voda vso zemljo odprala, tretjič mu je pa po božjem ukazu ostalo za nohtom zrnice peska (peščinočka).

Zrno peska za nohtom bi bil en tak poseben motiv, ki je skupen slovenski, poljski in velikoruski bajki. Druga taka poteza je, da v slovenski bajki Bog sam prinese iz morja snov, iz katere je naša zemlja. Isto potezo vidimo v *Nowosielskega gališko-ukrajinski kolednici* o ustvarjenju sveta:⁴ Gospod ukaže najprej sv. Petru, naj mu prinese z dna morja žoltega peska, da bo ustvaril »nebo in zemljo«, potem sv. Pavlu, a do dna ne pride ne prvi ne drugi in šele Gospod sam res peska prinese in svet naredi. — Kakor kažejo druge inačice, sta sv. Peter in sv. Pavel šele pozno stopila na mesto dveh vodnih ptičev, ki sta v prvotni bajki ponirala pred Najvišjim bitjem, Gospod (Jezus Kristus) pa na mesto Najvišjega bitja, ki se je spustilo v morje takisto v plitji podobi.

Niti prve niti druge poteze nima sicer nobena vzhodnoevropska inačica, po Srednji in Zahodni Evropi takih bajk sploh ni.⁵ S Poljaki, Ukrajinci in Rusi pa Slovenci že od časa svoje naselitve v Vzhodnih Alpah (VI./VII. stl.) nismo bili več v živem sosedskem stiku. Bajke so morali torej poznati naši predniki že v pradomovini.

Prakulturni značaj naše šišenske bajke pa je ugotovljen, ker so bajke o ustvarjenju zemljé z motivom poniranja v pramorje najbolj ohranjene in najbolj razširjene prav pri prakulturnih narodih. V Severni in Južni Ameriki — znanih mi je od tam nad 110 inačic — so

² Oskar Kolberg, *Lud VII* (1874), cz. III, str. 3—6; prim. A. N. Veselovskij, *Razyskanija v oblasti russkago duhovnago sticha*, vyp. V, *Sbornik otdelenija russkago jazyka i slovesnosti Imp. Akademii Nauk XLVI*, No. 6 (1889, XI. pogl.: *Dualističeskija pověr'ja o mirozdanii*), str. 73; Oskar Dähnhardt, *Natursagen I*, Leipzig (1907), 48 s.

³ Feod. J. Buslajev, *Istoričeskije Očerki russkoj narodnoj slovesnosti i iskusstva I* (1861), 437; prim. Veselovskij, *Razyskanija*, vyp. V, 65 s.; Dähnhardt, n. d. 48.

⁴ Nowosielski, *Lud Ukraínski II*, 103—104; prim. Veselovskij, *Razyskanija*, vyp. V, 2—3; Mich. Dragomanov, *Zaběležki vārhu slavjanskite religiozno-etičeski legendi II: Dualističesko mirovtvorenje*, *Sbornik za narodni umotvorenija, nauka i knižnina*, izdava Ministerstvo na narodnoto prosvěštivanje, Sofija, VIII (1892), 264 s. (citira *Lud Ukr. I*, 103—104).

⁵ Peukert, *Schöpfung*, *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens IX* (1939/41), 279, 280, 283. — Edina izjema (*Edda*, *Völuspó*, kit. 4.) ni izjema: Odhin in njegova brata po materinopravno vzdignejo vso zemljo hkrati iz morja in sicer brez poniranja.

tri četrtine teh bajk zapisane pri prakulturnih narodih; tudi v Evraziji, kjer prakulturnih narodov skorajda več ni, so prakulturne inačice motivično starinske, ameriškim podobne, inačice mlajših kultur pa so po večini močno spremenjene: izmed okroglo 110 meni znanih inačic jih je pet zapisanih pri narodih, ki so ali še prakulturniki (pigmejci Semang) ali so si ohranili vsaj v jedru še prakulturno verstvo (Samojedi); kakih deset pri sibirskih in uralskih rodovih je tem prakulturnim bajkam močno sorodnih; druge, mlajše, pa so razsejane med pastirskonomadističnimi, materinopravnimi in visokokulturnimi narodi po vsej Severni Aziji in Vzhodni Evropi, po Indiji in Indoneziji, ena inačica je zašla celo v Oceanijo, na Gilbertsko otočje ob ravniku o. 175° E.

Značilno pa je, da tudi med severnoameriškimi bajkami dve prakulturni inačici poznata motiv enega samega zrna (več drugih pa drobec zemlje pod nohti, med kremplji i. pod.), v eni prav stari in motivno zelo važni prakulturni inačici pa prinese snov za zemljo iz morja stvarnik sam in sicer v podobi vodne ptice, v staroindijskih — bog v podobi neresca — pa je to kar pravilo.

Etnološke osnove raziskovanja.

Preden se pa lotimo vprašanja, kako so te in take bajke mogle priti v Ameriko in k nam, je treba, da se vsaj bežno ozremo na to, kaj je sodobna etnologija v zvezi s prazgodovinsko arheologijo in rasno zgodovino dognala o značaju, razvoju in selitvah prakultur v zemljepisnem prostoru, kjer so te bajke razširjene; tudi nekaj besed o metodi raziskovanja naših bajk ne bo odveč.

Na podkladi obširnega, ves svet obsegajočega gradiva o vesoljni kulturi preprostih narodov, gospodarski, socialni in duhovni, je sodobna etnologija z uporabo metod zgodovinskega raziskovanja⁶ ugotovila, da preprosti narodi niso nikaki »nekulturni« divjaki, »naravni«, »nezgodovinski« narodi, ampak da se ti navidezno kar kaotično različni rodovi natančnemu raziskovanju uvrščajo v ne preštevilne kulturne skupine določenega, svojskega značaja in različne etnološke starosti. Najprej so etnologi ob določenih obliki posameznih predmetov snovne kulture (oblikovni kriterij) dognali migracijo teh kulturnih predmetov;⁷ ugotovili so, da se daljša vrsta oblikovno

⁶ Fritz Gräbner, *Methode der Ethnologie*, Heidelberg (1911); Wilh. Schmidt, *Handbuch der Methode der kulturhistorischen Ethnologie*, Münster i. W. (1937); K. Krohn, *Die folkloristische Arbeitsmethode*, Oslo-Leipzig-Paris-London (1926).

⁷ Prvi ga je uporabljal Friedrich Ratzel, *Die geographische Verbreitung des Bogens und des Pfeiles in Afrika*, *Berichte d. Kön. Sächs. Ges. d. Wiss., Phil.-hist. Kl.* (1887), isti, *Die afrikanischen Bögen*, *Abh. d. Kön. Sächs. Ges. d. Wiss., Phil.-hist. Kl.*, XIII, No. III (1891), isti, *Geschichte, Völkerkunde und historische Perspektive*, *Histor. Zeitschr.* (1893), 1 ss. — Gl. Wilh. Schmidt, *Handbuch* (op. 6), 25—26, 136—141.

enakih elementov snovne in socialne kulture — kmalu so pritegnili tudi duhovno kulturo, pred vsem verstvo⁸ — pri različnih rodovnih skupinah ponavljajo (množinski kriterij)⁹ in jih tako združujejo v kulturne kroge; nato so ob študiju različnih kulturnih krogov v istem zemljepisnem prostoru spoznali pojave razrivanja in odrivanja, pogosto večkratnega, pojave mešanja in prepllaševanja kulture ter tako dobili tudi vpogled v zgodovinsko povrstnost kulturnih krogov, ki tvorijo v istem zaokroženem večjem ozemlju časovno povrstne kulturne plasti.¹⁰ Ker se ta povrstnost neredko ponavlja tudi v drugih velikih zemljepisnih prostorih, so vsaj v glavnem ugotovili tudi občeveljavno relativno starost teh kulturnih krogov, tudi njihove pradbne selitve.¹¹ Preko te zgolj relativne kronologije pa etnologija sama ni več mogla.

Tu ji je priskočila na pomoč prazgodovinska arheologija.¹² Na podkladi svojega gradiva, ki sega globoko nazaj v ledeno dobo, je mogla ugotoviti, da se kulturni inventar določenih prazgodovinskih kultur dobro ujema s kulturnim inventarjem etnoloških kulturnih krogov. Tako sta arheologu ob pogledu na žive narode kost in kamen prazgodovinskih kultur oživila, tako pa je dobila tudi zgolj relativna kronologija etnoloških kulturnih krogov in kulturnih plasti zgodovinsko globino, segajočo do najstarejših nam še dosegljivih časov. Pri pojasnjevanju pradbnih selitev pa je arheologa in etnologa podprla

⁸ Družabni sestav in duhovno kulturo, zlasti jezik in verstvo, si je izbral ko posebno področje znanstvenega dela P. Wilh. Schmidt s svojimi sodelavci in učenci, t. j. dunajsko etnološko šolo.

⁹ Prvi ga je uporabljal Leo Frobenius, *Der Ursprung der afrikanischen Kulturen*, Berlin (1898). — Wilh. Schmidt, *Handbuch*, 26—28, 141—144.

¹⁰ Prva sta ga uporabljala Fritz Gräbner, *Kulturkreise und Kulturschichten in Ozeanien*, in Berthold Ankermann, *Kulturkreise und Kulturschichten in Afrika*, oboje v *Zeitschrift für Ethnologie* XXXVII (1905), 28 ss., 54 ss. — Wilh. Schmidt, *Handbuch*, 28, 151—157; 161—204.

¹¹ Za arktično-severnoameriške kulture, ki za nas posebno prihajajo v poštev, prim. K. Birket-Smith, *The Caribou Eskimo Pt. I—II. Report of the Fifth Thule Expedition. Vol. V.* Kjöbenhavn (1929); isti, *Drinking Tube and Tobacco Pipe in North America*, *Ethnologische Studien I* (1929), 29—39; isti, *Über die Herkunft der Eskimos und ihre Stellung in der zirkumpolaren Kulturentwicklung*, *Anthropos* XXV (1930), 3—23; isti, *Folk Wanderings and Culture Drifts in Northern North America*, *Journal des Américanistes de Paris N. S.* XXII (1930), 1—32; Wilh. Schmidt, *Der Ursprung der Gottesidee VI*, 23—31, 171—175, 196—207; isti, *Handbuch*, 180—182.

¹² To je zasluga Oswalda Menghina, *Prähistorische Archäologie und kulturhistorische Methode*, *Semaine d'Ethnologie religieuse III*, Enghien-Mödling (1922/23); isti, *Kulturhistorische Ethnologie und prähistorische Archäologie*, *Berichte des Forschungsinstituts für Osten und Orient in Wien III* (1923); na to osnovo je postavljeno tudi glavno delo Menghinovo *Weltgeschichte der Steinzeit*, Wien (1931). Prim. tudi Fritz Kern, *Die Anfänge der Weltgeschichte*, Leipzig (1933).

še sodobna in arheološka antropologija, zlasti še po epohalnem delu E. v. Eickstedt: *Rassenkunde und Rassengeschichte der Menschheit* (1934)¹³.

Veliko delo P. Wilh. Schmidta S. V. D. »Der Ursprung der Gottesidee« (I-VI, 1926-1935),¹⁴ ki mi je poleg gradiva, ki sem ga dobil pri Veselovskem,¹⁵ Dragomanovu,¹⁶ Dähnhardt,¹⁷ Gahsu,¹⁸ Walku¹⁹ i. dr., najbolj pomagalo, da sem prišel našim prakulturnim bajkam na sled in jih mogel vsaj v bistvenih potezah razložiti, je pri končni sintezi prakulturnih verstev v VI. zvezku zgrajeno že na vseh teh pridobitvah.

Prakulturne imenuje WILH. SCHMIDT tiste narode, ki žive še zgolj od izkoriščanja tega, kar jim za preživljanje nudi narava sama brez obdelovanja: mož lovi divjačino, žena nabira gozdne sadeže, užitne korenine in drobno živad. Socialno jih označuje zakon, ki družbi redoma enega moža z eno ženo za vse življenje, družitev v majhne rodovne skupine sorodnih družin in ženitev izven svoje skupine; versko pa jim je značilna vera v eno Najvišje bitje, ki je stvarnik sveta in vsega, kar je na njem, neredko je to preprost, pa resničen monoteizem; tudi morala je relativno visoka ter se rado-voljno pokorava zapovedim, ki jih je Najvišje bitje sporočilo Praočetu vseh ljudi in ki se jih mora učiti in zapomniti tudi mladi rod ob slovesnem obrednem sprejemu mladine, moške in ženske, med odrasle ljudi (inicijacija).

Že etnologija je spoznala, da ta prakultura ni enotna. Prazgodovinska arheologija je to spoznanje še poglobila. Poleg najstarejše še dojetne prakulture pigmejcev, ki se zaradi samega lesnega orodja

¹³ E. v. Eickstedt, *Rassenkunde und Rassengeschichte der Menschheit*, Stuttgart (1934); kratek, a dober pregled Viktor Lebzelter, *Rassengeschichte der Menschheit*, R. Kiesel, Salzburg (1932).

¹⁴ Wilh. Schmidt, *Der Ursprung der Gottesidee I—VI*, Münster i. W. (1926—1935) (= UdG). Za nas so najvažnejši II: *Die Religionen der Urvölker Amerikas* (1929), III: *Die Religionen der Urvölker Asiens und Australiens* (1931), V: *Nachträge zu den Religionen der Urvölker Amerikas, Asiens u. Australiens* (1934), VI: *Endsynthese der Religionen der Urvölker Amerikas, Asiens, Australiens, Afrikas* (1935).

¹⁵ A. N. Veselovskij, *Razyskanija v oblasti russkago duhovnago sticha* (XI. pogl.: *Dualističeskija pověr'ja o mirozdanii*), vyp. V (gl. op. 2.), str. 1—116, 351—368; *Razyskanija* (XX, pogl.: *Ešček voprosu o dualističeskich kosmogonijach*), vyp. VI, *Sbornik otd. russ. jaz. i slov.* LIII, No. 6 (1891), str. 105—136, 215—217.

¹⁶ Mich. Dragomanov, *Dualističeskoto mirotvorenie* (gl. op. 4), *Sbornik za narodni umotvorenija* (gl. op. 4), VIII (1892), 257—314, X (1894), 1—68.

¹⁷ O. Dähnhardt, *Natursagen I* (gl. op. 2), 1—114, in še tu in tam.

¹⁸ Aleksander Gahs, *Kopf-, Schädel- und Langknochenopfer bei Rentiervölkern*, *Festschrift für P. Wilh. Schmidt*, Wien (1928), 231—268; isti, *Kult lunariziranoga Praoca kod istočnih Paleosibiraca*, *Godišnjak Sveučilišta u Zagrebu* (1929), 56—92.

¹⁹ L. Walk, *Die Verbreitung des Tauchmotivs in den Urmeer-schöpfungs- (und Sintflut-)Sagen. A. Das eurasische Gebiet*, *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* LXIII (1933), 60—76.

(poleg neobdelanega kamna) arheološko ne dá dobro dokazati (lesna kultura²⁰), je arheologija že v protolitski (stari paleolitski) dobi iz sredine diluvija (ledene dobe in njenih toplih presledkov) ugotovila troje kulturnih krogov, ki so vsi še živeli samo od lova in nabiranja. To je kultura rezil: značilna so zanjo le na eni strani obdelana rezila iz kresilnih odcepkov (prvi jo je ugotovil HUGO OBERMAIER²¹); etnološko jo sporejajo s Tasmanci, jugovzhodnimi Avstralci (Kurnai) in ognjenozemskimi Yamana;²² drugič kultura sekirnih klinov: izdelovali so jih iz večjih kresilnih jeder in jih z vseh strani obdelali; etnološko je v sledovih ohranjena v Avstraliji, pri Dinka in Siluk ob zgornjem Nilu in pri Algonkinih v Severni Ameriki;²³ tretjič kostna kultura: razen orodja, ki so ga izdelovali skoraj izključno iz kosti in roga, so zanjo značilne daritve prvin lovskega plena v obliki daritev glav, lobanj (z možgani) in dolgih kosti (z mozgom)²⁴ (prvi je to kulturo kot poseben kulturni krog ugotovil OSWALD MENGHIN²⁵); k tej kulturi so spadali v ledeni dobi medvedji lovci v švicarskih Alpah, na Bavarskem in v Vzhodnih Alpah, med drugim tudi v Potočki zijalki, v Hudi luknji, Njivici pri Boštanju²⁶ i. dr. na Slovenskem. Etnološko spadajo k njim današnji arktiki; zagrebški univ. profesor ALEKSANDER GAHS je ugotovil daritve glav, lobanj in dolgih kosti pri še živečih starosibirskih in osrednjeazijskih narodih,²⁷ našli pa so jim sledove tudi pri ameriških Algonkinih.²⁸

Iz kulture rezil se je po etnoloških in arheoloških ugotovitvah v poznejših dobah (v miolitu, t. j. mlajšem paleolitu) razvila očetnopravna kultura naprednih stepnih lovcев s solarno mitologijo, iz kulture sekirnih klinov materinopravna kultura prvih sadilcev z lunarno mitologijo in češčenjem Pramatere, iz kostne kulture, svojske arktičnim lovcem, pa primarna kultura nomadskih

²⁰ O. Menghin, *Weltgeschichte der Steinzeit* (gl. op. 12), 89—91, 596; prim. Hugo Obermaier, *Urgeschichte der Menschheit, Geschichte der führenden Völker I*, Freiburg i. Br. (1931), 183.

²¹ H. Obermaier, *Los der roteros del paleolítico antiguo en Europa*, *Bol. de la Real Acad. de la Hist. Madrid*, LXXVI (1920), 214; prim. Menghin, *Weltgesch. d. Steinzeit*, 87, 119 s.

²² Menghin, n. d., 109 s. (tam literatura), 492 s.; Kern, n. d. (op. 12), 28.

²³ Menghin, n. d., 485 ss., 493; Kern, n. d., 29.

²⁴ Menghin, *Der Nachweis des Opfers im Altpaläolithikum*, *Wiener Prähistorische Zeitschrift XIII* (1926), 14 ss.; isti, *Weltgeschichte der Steinzeit*, 125—127; Wilh. Schmidt, *UdG. III*, 527—540, VI, 543 s.

²⁵ Menghin od 1926 dalje; Kern, n. d., 19.

²⁶ Menghin, *Weltgeschichte der Steinzeit*, 120 ss. (lit.), 493 s.; Kern, n. d., 19 ss., 30 ss. — Za arheološke najdbe na Slovenskem gl. Srečko Brodar, *O stratigrafiji Potočke zijalke*, *GMD XX* (1939), 66—95 (lit.: 89 ss.).

²⁷ A. Gahs, *Kopf-, Schädel- und Langknochenopfer* (gl. op. 18); Schmidt, *UdG. III*, 334 ss., 541 ss.

²⁸ Schmidt, *UdG. VI*, 70—73.

pastirjev s češčenjem nebesnega boga kot Najvišjega bitja in s patriarhalno veliko družino;²⁹ genetično zvezo z arktično kulturo spričujejo poleg elementov snovne kulture zlasti v sledovih ohranjene daritve glav, lobanj in dolgih kosti, kar je tudi Gahs ugotovil (op. 19.).³⁰

Ker so bajke o ustvarjenju sveta, ki spadajo k njim tudi slovenske prakulturne bajke, doma le v arktično-severnoameriški prakulturi in njenih odraslekih, naj se ozremo še na to, kaj je ugotovila znanost doslej glede naselitve ameriškega kontinenta. Rasna zgodovina je pokazala, da so Indijanci istega plemena kakor starsibirski rodovi.³¹ Etnologija je izsledila, da rabijo ameriški Indijanci enako orodje, orožje, obleko, čolne, sani, smuči, da uporabljajo iste lovske metode kakor prasibirski narodi.³² Na osnovi podrobnega študija kulturnih plasti pri ameriških Indijancih sta KAI BIRKET-SMITH³³ in WILH. SCHMIDT³⁴ zasledila, da so se Indijanci in Eskimi preselili iz Azije v Severno Ameriko v več zaporednih selitvenih valih. Prvi je prinesel v Ameriko tasmanoidne prakulturnike Ognjene zemlje, poznejši prišleki so jih naposled potisnili na skrajni jug Južne Amerike. Drugi val je naplaval v Ameriko prakulturno skupino, ki se je ohranila v pičlih ostankih še na skrajnem zahodu Severne Osrednje Kalifornije (severno od S. Francisca); sledove njihove kulture pa so našli tudi še pri Vzhodnih, zlasti pa pri Severnovzhodnih Algonkinih, ki so morali njihove ostanke asimilirati. Značilne so zanje bajke o ustvarjenju sveta ex nihilo, t. j. bajke prvega tipa, ki jim bomo našli ostanek tudi v slovenščini.

Vsi ti rodovi so prišli v Ameriko verjetno še po suhi poti in ob ugodnejšem podnebju, nego vlada danes v Aljaski in na azijskem severovzhodu; Ledeno morje še ni bilo prebilo širokega zemskega mostu med Azijo in Ameriko.

S tretjim selitvenim valom so prišli v Ameriko predniki vzhodne skupine Severnih Osrednjih Kalifornijcev, Zahodnih in Vzhodnih Algonkinov, to pa že prek morja, ko se je zemeljska ožina med Ameriko in Azijo spremenila že v današnji Behringov preliv z vrsto otokov in otočij; tudi se je z mrzlimi tokovi, prihajajočimi iz Lednega morja, podnebje že poostrilo. Ti novi prišleki so bili nositelji kulture lednega lova ter so se pozimi preživljali z lovom ob preduhah, vsekanih v led. Staroselee so odrinili proti vzhodu in zahodu, sami pa so zavzeli sredino severnega dela Severne Amerike.

²⁹ Menghin, Weltgesch. d. Steinzeit, 504—510, pregled: 533; Kern, n. d., 45—60.

³⁰ Gl. Koppers, Pferdeopfer und Pferdekult der Indogermanen, Wiener Beiträge zur Kulturgeschichte und Linguistik IV: Die Indogermanen- und Germanenfrage (1936), 300.

³¹ V. Lebzelter, Rassengeschichte der Menschheit (op. 13), 46, 52 ss.; Menghin, Weltgesch. d. Steinzeit, 578 s., pregled: 594.

³² Fr. Flohr, Beitrag zu den Problemen der arktischen Kulturforschung, Mitt. d. Anthrop. Ges. Wien LXIII (1933), 53—54.

³³ K. Birket Smith, gl. op. 11.

³⁴ Schmidt, UdG. VI, 23—31, 171—175.

Značilne so zanje bajke o ustvarjenju zemlje z motivom poniranja in sicer prinese prsti z dna morja v tekmi z vodnimi ptiči ali ptič (v eni Najvišje bitje v podobi ptiča) ali želva (enkrat kot spremljevalka stvarnikova), ki je šele pozneje stopila na mesto uspešnega ptiča ponirnika ali Najvišjega bitja, ali tudi želva sama.

Še pozneje so prišli v Ameriko Praeskimi³⁵ in predniki današnjih Osrednjih Algonkinov,³⁶ bodi kot poseben (četrti?) selitveni val, bodi kot zakasnel pljusk tretjega selitvenega vala. Osrednji Algonkinci so se vrinili med Zahodne in Vzhodne Algonkine ter jih ločili. V njihovih bajkah ponirajo vodni sesalci (bober, vidra, pižmovka), bodi sami, bodi s ptiči, prsti pa prinese redoma vodni sesalec. S četrtim (petim?) valom so se priselili rodovi materinopravne kulture, nositelji kulture lova na smučeh. Ti so pretrgali zvezo med Zahodnimi Algonkinci in Severnimi Osrednjimi Kalifornijci; s ponovno selitvijo z juga so materinopravni sadilci Irokezi ločili še Osrednje Algonkine od Vzhodnih. Bajke z motivom poniranja poznajo tudi ti rodovi, a ker so najrazličnejših tipov, časih tudi močno spremenjene, so jih prevzeli pač od starejših rodov, ki so jih asimilirali.

Nekaj podobnega se je godilo tudi v Severni in Osrednji Aziji in v Vzhodni Evropi. Kostna prakultura medvedjih lovcev je segala v protolitiku še v današnjo Švico, v miolitiku (mlajšem paleolitiku) je njihova kultura in kostna kultura lovcev na severnega jelena vplivala celo na rezilno kulturo aurignacienskega, solutréenskega in magdalenijskega tipa v Srednji in Zahodni Evropi (aurignacien: medvedji lovci Potočke zijalke). Danes so ostali od te praarktične kulture v Evraziji samo še ostanki pri Ainuih, v evrazijskih tundrah in arktičnih pragozdovih (posamezni rodovi pri Lapih, Samojedih, Ostjakih in drugod).³⁷ Značilno je, da sta se pri Ainuih in pri samojedskih Tundrskih Jurakih okoli Obdorskega na Obu ohranili še bajki o ustvarjenju sveta prvega tipa, pri Samojedih in njim kulturno sorodnih sibirskih in uralskih rodovih — zlasti Manzih in Vogulih — še bajke drugega tipa s ptiči kot ponirniki.

Slišali smo že, da je prav od sibirskih arktikov izšla primarna kultura nomadskih pastirjev: čredam severnih jelenov, ki so jih poprej lovili, so začeli na smučeh in saneh z uprežnimi psi slediti in jih voditi in tako so divje živali sčasoma spremenili v domače čredne živali. To se je zgodilo najbrž v Osrednji Sibiriji v okolju Sajanskega gorovja.³⁸ V Osrednji Aziji so potem drugi rodovi, predniki sedanjih

³⁵ Schmidt, UdG. VI, 174.

³⁶ Wilh. Schmidt, UdG. VI, 204 s.

³⁷ Fr. Flohr, Beitrag (op. 32), 55 (literatura).

³⁸ Fr. Flohr, Haustiere und Hirtenkulturen, Wiener Beiträge (op. 30), I, 109 ss., 133 ss.; isti, Beitrag (op. 32), 56 s.; prim. Kern, n. d., 90.

Mongolov in Altajcev, to načelo reje prenesli tudi na konjske in kamelje črede, postali pozneje stepni jezdeči nomadi in osvojevalci in ti so prinesli svojo pastirsko kulturo tudi Uralcem, Indoevropecem, zlasti Arijcem, posredno tudi Semitom in Hamitom.³⁹

Pastirskonomadski in stepni jezdeči narodi so stare bajke še vedno imeli v časteh kot dediščino svojih prednikov, a pod vplivom svojega verstva, močno prepojenega z materinopravnim šamanstvom, so jih precej spremenili: namesto ptičev — ali želve — prinese stvarniku prsti navadno osebno bitje, hkrati božji pomočnik in nasprotnik, lunarnomitološkega izvora.⁴⁰ Pri krščanskih (ali pozneje pokristjanjenih) narodih Vzhodne Evrope, ki so živeli dolga stoletja pod bičem jezdečih stepnih vojščakov, so tega poganskega božjega nasprotnika spremenili v hudobca (prim. Jakuškinovo velikorusko bajko).

Glede metode raziskovanja smo mimogrede že slišali o oblikovnem in množinskem kriteriju. Pri bajkah o ustvarjenju so taki oblikovni kriteriji n. pr.: ali bajka pripoveduje o ustvarjenju vsega sveta ali samo zemlje; ali je v začetku že pramorje ali ga ni; ali Bog pred začetkom ustvarjanja spi ali ne; ali ustvari svet iz ničesar ali iz že obstoječe snovi; ali dobi snov s poniranjem; ali prinese to snov ptiči ali želva, vodni sesalci ali Bog sam; ali več prsti ali samo eno zrno; tekma med stvarnikom in njegovimi pomočniki (pomočnikom); ustvarjalna gesta: ukaz, sama želja, dih, pogled. Če se v bajkah, ki jih primerjamo, družijo več takih oblikovnih kriterijev, moremo govoriti o združenem oblikovnem in množinskem kriteriju, ki je še bolj dokazan kakor množinski kriterij več oblikovno podobnih ali enakih kulturnih predmetov.^{40a} Če so podobne bajke znane v zemljepisno zelo oddaljenih ozemljih, mora pristopiti še tretji, pomožni kriterij kontinuitete: dokaz, da so nositelji teh bajk nekdanj bivali v sosesčini in se od tam odselili ali pa da so jih tuji rodovi ali mlajše kulture razrinile. V drugem primeru pristopi k prvim trem kriterijem še novi kriterij starosti: razrinjene kulture so v določenem prostoru starejše od tistih, ki so jih potisnile v stran,⁴¹ toliko starejše, kolikor več je kultur različne starosti, ki so jih ločile, čim bolj so jih potisnile na rob zemljepisnega prostora.

Po teh pojasnilih se lahko vrnemo k prakulturnim bajkam, ki so se ohranile pri nas Slovincih. Razen šišenske bajke o ustvarjenju naše zemlje (zg. str. 2 s.) je to predvsem mengeška bajka o ustvarjenju sveta in prvega človeka; slišal jo je v svojem rojstnem kraju Mengšu isti JANEZ TRDINA in priobčil v prav isti

³⁹ Wilh. Schmidt, *Rasse und Volk*², Salzburg (1936), 74 ss.

⁴⁰ Koppers, *Pferdeopfer* (op. 30), 396 ss.; A. Gahs, *Kult lunariziranoga Praoca* (op. 18).

^{40a} Wilh. Schmidt, *Handbuch* (op. 6), 140—141, 142—146.

⁴¹ Schmidt, *UdG*, I, 254 ss.; isti, *Ursprung und Wesen der Religion*, Aschendorff, Münster i. W. (1930), 227 ss.; isti, *Handbuch* (gl. op. 6.), 154—157.

številki Nevena 1858. kakor šišensko.⁴² Z mengeško in šišensko bajko (prav za prav z njenimi predhodnicami) pa je v zvezi tudi nazor, da plava zemlja na vodi in da jo nosi velika riba; če se ta zgane, pa nastane potres. Na ta nazor se naslanja znana naša narodna pesem iz Podmelca pri Tolminu o Jezusu in svet nosišči ribi,⁴³ pa tudi kratki bajčni drobec »Pòtrš«, ki ga je Števan Kùhar 1911 priobčil v ČZN.⁴⁴

II. Mengeška bajka

Najstarejša med slovenskimi bajkami o ustvarjenju je mengeška bajka. Trdina jo je v Nevenu 1858 (str. 60) priobčil v hrvaškem prevodu. Glasi se:¹

Odkuda čovjek. (Čuo u Mengšu.)

Iz početka ne biae ništa nego Bog i Bog spavaše i snivaše. Vieke vjekova mu taj san trajaše. Nu sudjeno bi, da se probudi. Prenuv se iza sna oziraše se i svaki pogled mu se promieni u zviezdu. Bog se začudio i stao putovati, da razgleda, što je očima stvorio. Putuje te putuje, nu nigdje ni konca ni kraja.

Putujće dodje i do naše zemlje, nu već se biae umorio; pot mu se čela hvataše. Na zemlju padne kap znoja — kap se oživi, i eto ti prvoga čovjeka.

Božja mu je rodbina, nu stvoren ne bi za razblude, iz znoja se rodio, već početkom mu sudjeno bilo, da se muči i znoji.

Ta bajka je imela v znanstveni literaturi čudno usodo. K. J. ERBEN, znani češki pesnik in narodopisec, jo je 1865 v svoji »Čítanki slovanški«² še zvesto ponatisnil, a zaradi jezika v oddelku »Srbské« (sc. pohádky). Po Erbenu je A. AFANASJEV 1865 ponatisnil za-

⁴² Neven VII (1858), 60.

⁴³ K. Strekelj, Slovenske narodne pesmi I, št. 492—493; obe inačici sta prav za prav le ena sama pesem, ki sta jo zapisala Ivan Muravec in Janez Kokošar, pela jo je pa obema Muravčeva mati (na enem mestu je dve kitici različno razvrstila). Pesem je Ivan Pregelj porabil kot simbol v povesti »Plebanus Joannes« (2Kranj, 1925), 22—23.

⁴⁴ Štefan Kùhar, Národno blágo vogrtjskj Slovāncof, št. 52, ČZN VIII (1911) 59.

¹ Odstavke sem po vsebini razdelil jaz: 1. bajka o ustvarjenju sveta, 2. bajka o ustvarjenju prvga človeka, 3. moralizujuči sklep.

² K. J. Erben, Sto prstonárodních pohádek a pověstí slovanských v nářečích původních. Čítanka slovanská s vysvětlením slov. V Praze (1865), 257. Bajka je natisnjena v poglavju »Srbské« pod drobno tiskaním zaglavjem, ki slovenskega porekla ne označuje dovolj jasno, jezik (prevoda) pa napačno: »Z Krajiny. Ve spisovém jazyku srbském«. Od tod nespornajmjenja priznanih slovanskih znanstvenikov (gl. sled. opomnje).

četek bajke in ga na rusko prevedel,³ 1868 je na drugem mestu prvi del utajil in potvoril, drugega pa podal v razvlečeni ruski parafrazi,^{3a} zaradi kratkosti je okrnjen prvi del tudi v bolgarskem posnetku Ukrajince *M i c h. D r a g o m a n o v a*.⁴ Po Erhenu je 1877 LOUIS LÉGER⁵ vso bajko prevedel v francoščino, 1907 OSKAR DÄHNHARDT⁶ v nemščino.

³ A. Afanasjev, Poetičeskija vozrenija Slavjan na prirudu I (1865), 157—158, navaja bajko (krainskoje skazanje) v hrvatskem jeziku od »Iz početka ... se promieni u zvezdu«. Kot paralelo navaja: »Stich o golubinoj knjigě povědajet, čto zori utrennija i večernija, svētěl mēsjač i častyja zvězdy začalis' ot očej božičih, ili po drugom variantu — čto svēt' u nas svētitsja ot gospodnih očej (Kalčki Per. II, 287, 331—6, 355; slični Pam. star. rus. lit., II, 307; »Besěda Ijerusalimskaja«.) — To je izšlo iz arktičnega naziranja: T. Lehtisalo (Entwurf einer Mythologie der Jura-Samojeden, Mémoires de la Société Finno-Ougrienne LIII [1924], 16) pravi: »Sonce imajo (Samojedi) za dobro oko Numovo (Num, t. j. Nebo kot oseba, N. b.) in mesec za njegovo slabo oko. S temi očmi vidi Num vse, ko potuje okoli zemlje« (Schmidt, UdG. III, 349). A. G. Schrenk (Reise nach dem Nordosten des europäischen Russlands durch die Tundren der Samoieden zum Arktischen Uralgebirge I, Dorpat [1848], 536 s.) pravi: Zvezde imenujejo z besedo *Nūmgy*, čigar etimologija je »Numova ušesa« (»nebesna ušesa«, »božja ušesa«) ... V isti knjigi (I, 402 s.) pa pravi tudi, da je Num zemljo ustvaril in vsa bitja na zemlji, tudi sonce in mesec in zvezde (Schmidt, UdG. III, 345). Nazor, da sta sonce in mesec božje desno in levo oko, je znano tudi pigmejcem Semangom in starim Egipčanom (Schmidt, UdG. III, 230, VI, 237). Ni izključeno, da je to končna oblika bajke, da je Num s pogledom sonce in mesec in zvezde ustvaril in da se je sled ohranil v kalčkih ruskih »stihih«. Gotovo je le, da danes samojevske bajke o ustvarjenju sonca, meseca in zvezd ničesar ne pripovedujejo, ker je to po naziranju, da so to božje oči in božja ušesa, nemogoče: saj so z Numom vred že od vekomaj.

^{3a} A. Afanasjev, n. d. II, (1868), 476: »V Kraině do sich por razkazyvajut, čto pri načalě věkov Bog, probudivšis' ot sna, pošel po bēlomu svētu (!), i kogda dostig zemli, to ot čezmērnoj ustalosti (!) vystupil na nem pot; i vol upala na zemlju kaplja božestvennago pota, oživotvorilas' i obrazovala iz sebjā pervago čelovēka. Potomu-to ljudi osuždeny rabotat' i sniskivat' svoje propitanije »v potě lica« (Erben, 257: »na zemlju padne kap z noja (!), kap se oživi, i eto ti prvoga čovjeka«). — Prvi del je namenoma zmaličen, to kaže sledeča razlaga bajke (n. d., 476—477): Sněžnija oblaka, oblegajuščija nebo v zimnjuju polovinu goda, pod vlijanijem večnjago tepla pretvorjajutsja v doždevija, ili vražajas' metaforičiski: bog oblačnago neba, bog-gromovnik, *probuzdajas' od zimnjago sna, polčjet* i načinajet *kupačja* v doždevyeh potokach ... Iz *božestvennago pota*, t. j. iz parov i tumanov, kakije podymajutsja ot zemli vsldstvije vesennago tajanja, obrazujutsja grozovyja tuči, ili čto tože — *narozdajutsja velikany*. — Ustvarjanje sveta s samim pogledom seve v tako zvezo ne sodi — torej proč z njim: to je mlad dodatek. A kaj je s prejšnjo razlago? A. nam tega ni povedal.

⁴ Dragomanov, Sbornik za nar. umotv. X (1894), 24, op. 1: »jedin srabski (!) razkaz«.

⁵ Mélusine, Revue de Mythologie, Littérature Populaire, Traditions et Usages I (1877), 84; — Veselovskij imenuje to objavo v kritiki Mélusine »perevod prelestnoj slovačkoj (!) skazky o sozdanii čelovēka« (Zurnal Min. Nar. Prosv. CXCIV, odd. 2 (1877), 156).

⁶ Dähnhardt, Natursagen I, 113: *Aus dem Slovenischen*.

Ker pa bajka govori samo o ustvarjenju zvezd, ne pa tudi naše zemlje (vsaj dovolj jasno ne), je ERBEN v svojem predavanju »Bá-je slovanská o stvoření světa« (1866)⁷ iz naše mengeške in šišenske bajke »rekonstruiral« prvotni praobrazec slovenske bajke o ustvarjenju sveta in naše zemlje: drugi del bajke (o ustvarjenju prvega človeka) je izpustil in na njegovo mesto postavil kar vso šišensko bajko, šiv pa nekako zadelal. S tem je mengeška bajka, bajka prvega tipa s creatio ex nihilo, zašla med bajke drugega tipa z motivom poniranja in za pomembnost prvega dela se od tedaj nihče več ni zmenil. ERBEN sam je sicer imel svojo rekonstrukcijo le za znanstven poskus — žal tega pri objavi ni povedal — in je v knjigi *Vybrané báje*« (1869) poleg svoje rekonstrukcije⁸ priobčil tudi češki prevod mengiške bajke same.⁹ Toda njegovo rekonstrukcijo si je usvojil 1887 GREGOR KREK¹⁰ — Neven s Trdinovo objavo je imel v roki, pa je letnik napačno navedel — in je s tem usodo bajki zapečatil: VESELOVSKIJ,¹¹ DRAGOMANOV,¹² DÄHNHARDT,¹³ J. FELDMANN,¹⁴ vsi po vrsti so predvajali Erbenovo rekonstrukcijo kot pristno bajko, v pristni obliki pa, če jo poznajo (Dragomanov, Dähnhardt), so upoštevali samo drugi del (ustvarjenje prvega človeka), prvi del pa, so sodili, je popoten motiv

⁷ Časopis *Musea Království Českého* XL (1866), 39; pod črto je pravilno naveden vir, Neven 1858, 60; ni pa označeno, da bi bila objava le poskus rekonstrukcije.

⁸ K. J. Erben, *Vybrané báje a pověsti národní jiných větví slovanských* (1869), 1; izd. iz l. 1883.: str. 13, po njej Hanuš Máchal, *Nákres slovanského bájesloví* (1891), 9; *Ve Vojenské Hranici* (!).

⁹ K. J. Erben, *Vybrané báje* (1869), 5; izd. iz l. 1883.: str. 16, po njej H. Máchal, *Nákres* (1891), 15; *Slovinci v Krajině*.

¹⁰ Gregor Krek, *Einleitung in die slavische Literaturgeschichte*², Graz (1887), 783, z napačno navedenim letnikom Nevena (VI nam. VII, tiskarska napaka!), a s pravilnim krajem in letnico: »na Rieci 1858« kakor na naslovnem listu; na strani 531, op. 1, pa to mesto pravilno navaja in v besedilu razlaga pravo mengeško bajko, češ da je bajka o ustvarjenju prvega človeka iz božjega potu nastala po »ljudski« (preprosti) etimologiji: človek, t. j. čelo-věk, od tod pa: *Die Slovénen lassen den Menschen aus dem Schweisstropfen entstehen, welcher von der Stirne* (podčrtal Krek) *auf die Erde fiel*. — Etimološka bajka pa je seveda mlada; tu je razlog, da je Krek Trdinovo pristno besedilo odklonil in sprejel Erbenovo rekonstrukcijo, o kateri je vedel, da ni avtentična. Pa to je bilo v naravnomitoški šoli etnologije skoraj pravilo: teorija jim je bila nad etnološkimi dokumenti (prim. zgoraj op II 3a: A. Afanasjev!). — Tiskovni napaki v navedku Nevena (VI nam. VII) in Dobšinskega knjige *Úvahy* (1872 nam. 1871) nam je kažipot za odvisnost poznejših raziskovalcev od Kreka (Neven sam je bil pač le malokomu dostopen).

¹¹ Veselovskij, *Razyskanija*, vyp. V, 54 (po Kreku: ista dva napačna navedka).

¹² Dragomanov, *Sbornik za nar. umotv.* X, 20 (po Erbeni in Kreku).

¹³ Dähnhardt, *Natursagen* I, 58 (po Veselovskem z istima napačnima navedkoma).

¹⁴ Jos. Feldmann, *Paradies und Sündenfall*, Aschendorff, Münster i. W. (1913), 394 (besedilo iz Dähnhardta, tudi citati, a z novimi napakami).

iz Erbenove »inačice« in se nanj niso ozirali. Skoraj vsi tudi navajajo kot vir Trdinovo objavo v Nevenu, toda s Krekovim navedkom letnika. Po Dähnhardtovem prevodu je prišla Erbenova redakcija mengeško-sišenske bajke v Walkovo motivno analizo¹⁵ in v sodobno etnološko literaturo. Kot bajko z motivom poniranja jo navaja po Dähnhardt u tudi Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens IX (1939/41),¹⁶ ko našteva najzahodnejše točke, do katerih so te bajke v Evropi dospele.

TRDINA se je na svoj način tiho temu maličenju mengeške bajke uprl. V »Verskih bajkah na Dolenjskem«¹⁷ je 1881 priobčil dolenjsko inačico mengeške bajke, žal v okviru, ki ima bolj leposloven kakor znanstven značaj, in ne da bi navedel, od kod in od koga jo je dobil. Zdi se, kakor bi bil priobčil TRDINA to inačico kot dokaz, da je bila Erbenova rekonstrukcija napačna, da je v mengeški bajki zemlja z zvezdami vred ustvarjena s samim božjim pogledom; dolenjska inačica to posebej pripoveduje:

Ko pa je prišel čas, da se je zbudil in se je začel ozirati, ustvaril je njegov prvi pogled našo lepo zemljo, njegov drugi pogled naše preljubo sonce, njegov tretji pogled našo prijazno luno, vsak poznejši pogled pa bliščečo zvezdo.

Etnološka literatura s Krekom na čelu (1887) pa se za to inačico sploh ni zmenila, tudi ne za njeno objavo v Keleminovih »Bajkah in pripovedkah slovenskega ljudstva« (1930).¹⁸

Trdinov zapis mengeške bajke je nedvomno pristen, po vsebini in po obliki povzet po narodnem pripovedovanju. Ne enega motiva ni v njem, ki bi bil bajkam prvega tipa prakulturnih narodov neznan; v svojevrstnem izboru, združitvi in razvrstitvi, kakor stoje ti motivi v mengeški bajki, bi si jih še najboljši umetnik ne mogel izmisliti, tudi če bi poznal vse danes znano bajčno gradivo. Bajke prvega tipa, po katerih bi bil Trdina morda mogel umetno bajko sestaviti, so povrhu vsega vse izšle šele po letu 1905., Trdina pa je zapis iz Mengša priobčil že l. 1858. — Tudi slog prav nič ne spominja Trdinovih umetnih »bajk in povesti«. Izvzeti bi mogli samo moralizirajoči sklepni odstavci. Ta je seveda krščanskega porekla, stavek »sodjeno mu bilo, da se muči iznoji« je povzet celo po svetopisemskem poročilu o prvem grehu (1 Mojz 3, 17, 19). Vendar ni upravičenega dvoma, da je naroden; prav podoben sklepni stavek je spričan tudi v neki rumunski bajki o ustvarjenju sveta.¹⁹ Bog je ustvaril svet tako, da si je pljunil v roko in iz

¹⁵ L. Walk, Die Verbreitung des Tauchmotivs (op. I, 19), 68/69, št. A 24: Po Veselovskem in Dähnhardt u.

¹⁶ Peukert, Schöpfung, HDA (op. I, 5), 279.

¹⁷ Ljubljanski Zvon (1881) 184; Janeza Trdine zbrani spisi II, Lj. (1904), 1.

¹⁸ Jakob Kelemina, Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva, DsM, Celje (1930, št. 206, I, str. 281.

¹⁹ Şezatoarea III, 25; Dähnhardt, Natursagen I, 58, op. 1.

pljunka je nastala zemlja; »zato je svet v božjih rokah«. Vendar je odstavek mlad in, čeprav je pristno naroden, k stari bajki ne spada, ta je vsa v prvih dveh odstavkih.

O Trdinovem zapisu v »Verskih bajkah na Dolenjskem« pa je ugotovila natančna analiza, ki je tu ni mogoče podati, le-to: 1. Trdinov zapis v »Verskih bajkah« po obliki ni narodna bajka, ampak v Trdinov osebni slog prelita redakcija; 2. na slog te redakcije je vplival mestoma Erbenov češki prevod gališkoukrajinske kolednice o ustvarjenju sveta (1866),²⁰ mestoma tudi mengeška inačica. 3. Zapis je sestavljen iz dveh pristnih slovenskih inačic, iz mengeške in iz nam žal neznanne dolenske in je torej tudi vsebinsko Trdinova redakcija. 4. Vsi bistveni motivi — tudi tisti, ki jih v mengeški inačici ni — so pristno narodni, spričani po prakulturnih bajkah, ki jih TRDINA ni mogel poznati, niso pa vsi etnološko enako stari. 5. Bajki tuje so — razen sklepnega odstavka, ki je enak kakor v mengeški bajki — samo uvodne besede k bajki, s katerimi pripovedovalec poslušalce opozarja, da so si to pripovedovali »še ajdje«.

Mengeško bajko v Trdinovem hrvaškem prevodu v Nevenu in etnološko pristna dopolnila k njenim motivom iz Trdinove slovenske redakcije v »Verskih bajkah« potemtakem lahko mirno vzamemo za osnovo raziskovanja; Trdinova slovenska redakcija sama za ta namen ni porabna.

Prvi, ki je resno poskusil naši mengeški bajki, vsaj drugemu delu, priti do jedra, je bil Ukrajinec MICH. DRAGOMANOV.²¹ Z motivom, da je človek nastal iz božjega potu, je primerjal bajko v staroiranskem *Bundeheshu* (Ustvarjenju), po kateri je »Ormuzd sázdal ot pota si ili ot materijata, prosmukana ot pota, párvonačalnija čovék (Protoadam na gnosticité)«^{21a} — pravilno: »Ohrmázd je dal, da je na Gayómartovem telesu (Gayómart = umrljivo življenje imajoči), ko je spal, nastal pot, in naredil iz njega lepega, mladega moškega 15 let.«²² Opozoril je v tej zvezi tudi na sporočilo Ruskega letopisa (t. i. Nestorjeve kronike) med dogodki leta 1071., po katerem sta dva (čudska) čarovnika v Belozeru pripovedovala, da je človeško telo naredil Satan iz brislje, s katero se je Bog v nebeški (parni) kopeli obrisal in jo z neba na zemljo vrgel, življenje pa mu je vdihnil

²⁰ Erben, *Báje slovanská*, ČCM XL (1866) 36 (gl. op. II, 7).

²¹ Dragomanov, *Sbornik za nar. umotv.* X, 24, op. 1: Toja razkaz može da se turi v edin red s zakavkazkité razkazi za proizhoždenijeto na angelité ot Boží slázi i. tn. no vázmožno je tuk in vlijanije otkám iranskata ideja, kojeto vidéhme v razkazité na ruskité vláhvi. — Ze pred Dragomanovom je primerjal mengeško bajko z Nestorjevo čudsko (gl. op. II, 23) in s skandinavsko o Ymiru (gl. sp. op. II, 39) A, Afanasjev, *Poetičeskija vozzrenija Slavjan II*, 476—477. A njegova aprioristična razlaga ga je zavedla celo tako daleč, da je v bajki nalašč zatajil ves prvi del (gl. zg. op. II, 3 a).

^{21a} Dragomanov, n. d. X, 23 s.; Dähnhardt, *Natursagen I*, 113.

²² Wilh. Koppers, *Pferdeopfer* (op. I, 30), 321.

Bog sam.²³ Dähnhardt navaja k temu še mordvinsko bajko, da je Šajtan mogel dati človeškemu liku pravo (Bogu slično) podobo šele, ko jo je obrisal z brisačo, ki jo je dal stvarniku Čam-Pasu z zvijačo izmakniti, življenja pa ji ni mogel dati; vdihniti mu ga je moral Čam-Pas.²⁴ Posebej pa je DRAGOMANOV našo mengeško bajko primerjal z zakavskima bajkama,²⁵ po katerih nastaneta nadangela Mihael in Gabrijel iz božjih solza; svenetska inačica pripoveduje:²⁵ V začetku ni bilo ne neba ne zemlje, ampak samo neskončno morje, sredi morja pa skala in v sredi skale Gospod. Bog se je naveličal sedeti sam samcat v skali, odprl jo je, zamesil vodo in zemljo, kar je bilo okoli skale, ter iz enega dela naredil nebo, iz drugega (okoli skale) zemljo. A živih bitij še ni bilo, zato je Gospod od dolgega časa zajokal. Ena solza mu je kanila iz desnega očesa in iz nje se je naredil nadangel Mihael, druga solza mu je kanila iz levega očesa in nastal je nadangel Gabrijel...

Glede Bundehesha, čudske in mordvinske bajke, zlasti pa glede zakavkaskih inačic sta bila DRAGOMANOV in DÄHNHARDT že na pravi sledi, le da tedaj še ni bilo mogoče iti po sledi nazaj. Tako pa sta sklepal, da so mordvinska, Nestorjeva in naša mengeška bajka prišle k nam iz Irana in izza Kavkaza, na Rusko naravnost, k nam neznanu kod.^{25a} Iranska, finska in zakavkaska bajka pa se z mengeško bajko vred ujemajo z ameriškimi prakulturnimi bajkami o ustvarjenju sveta in to ne le glede enega samega motiva ali motivnega elementa (božjega potu). In ameriške bajke so jasnejše, določnejše in prvotnejše, torej pač bližje prvotnemu skupnemu izhodišču.

²³ Dragomanov, n. d., X, 23; Dähnhardt, n. d., 113 s. — Lëtopis po Lavrentijevskomu spisku (izd. Archeograf. Komissii, SPb. [1872], 170—174; Chronica Nestoris, ed. Fr. Miklosich [1860], 109—111) poroča med dogodki leta 1071. (ko so se bojevali Polovci pri Rostovcu in Nejatinu, ko je Vseslav pregnal Svjatopolka iz Polot'ska in je kijevski knez Jaropolk zmagal Vseslava) tudi o čarovnikih (šamanih), ki so se pojavili v Kijevu; vmes je vpletel razne zgodbe o čarovnikih, ki se niso zgodile prav leta 1071. Med drugim poroča o dveh čarovnikih (čudskih šamanih), ki sta za vlade kneza Svjatoslava (1073—1076), ko je pritisnila lakota, počenjala v severnih krajih razna hudodelstva in jih je knežev davkar (dan' jemljuščij) Jan dal pri Belozeru prijeti. Med zasliševanjem pripovedujeta tudi le-to bajko, češ da vesta več ko drugi ljudje (Mikl. 110): *Bog myl sja v mov'nici i vospotil sja, oter sja včhem, verže s nebesa na zemlju, i rasprě sja sotona s Bogom, komu v nem' sotvoriti človeka, i sotvori dijanol človeka, a Bog dušju vo n' voloži: tēm'že ašte umrel' človek, v zemlju idel' telo, a duša k Bogu.*

²⁴ Dähnhardt, n. d., 114; bajka je na str. 95; prim. Veselovskij, Razyskanija, vyp. V, 10 s. po Meljnikovu, Očerki Mordvy, Russ. Věstnik 1867, t. 71.

²⁵ Svanetska inačica, Veselovskij, Razyskanija, vyp. VI (1891), 115; Dragomanov, Sbornik za nar. umotv. VIII (1892), 307. — Malo drugače gruzinska inačica, Veselovskij, n. d., 113 ss., Dragomanov, n. d., 303 ss.; Dähnhardt, n. d., 32 s., 31 s.

^{25a} O Erbenovi rekonstrukciji, ki jo ima za pristno bajko, pravi Dragomanov (Sbornik za nar. umotv. X, 21): Spored etnografičeskite otnošenija toja razkaz bi trebalo da mine u slovinitě přez Särbija, no přehodät je mogäl da stane i přez drug päť, daže ne iz Balkanskija poluoströv.

Bajka prvega tipa rodu Wawenock²⁶ iz severne skupine Vzhodnih Algonkinov pripoveduje, da je »Lastnik«, Najvišje bitje in stvarnik, ustvaril prvega človeka iz pokropljene zemlje in da je iz ostanka brez njegove vednosti »sam sebe« ustvaril mitični Praoče in božji pomočnik Gluskabe. To pa je mogel le zato, ker je bil Lastnik zemljo pokropil. Gluskabea je nato Lastnik povabil na ogled stvarstva in, ko sta si ga s hriba ogledovala, so se pred njunimi očmi širile pokrajine, ki jih je bil ustvaril s samo svojo željo (by my wish of mind), ustvaril »ves obstoječi svet, ocean, reke, ribnike, jezera«, kakor bi vse to nastajalo šele zdaj pred stvarnikovimi očmi. Naposled je Lastnik Gluskabeu še pokazal s preizkušnjo moči (delanjem viharja), koliko je silnejši od njega.

Tu vidimo po vrsti, bolj ali manj določno, kar sedem do osem mengeški bajki ustrezajočih motivov ali motivnih elementov:

Svet

1. Popolna samota stvarnikova pred ustvarjanjem, saj je tudi mitični Praoče njegova stvar (Lenape I,²⁷ Winnebago I-II²⁸ i. dr.).

2. Ustvarjanje ex nihilo (Lenape I,²⁷ Winnebago II,²⁸ Juž. Arapaho I,²⁹ Kato I,³⁰ Kato II,³¹ Sev. Zah. Maidu³² i. dr. od vzhoda do zahoda Sev. Amerike).

3. S creatio ex nihilo je ustvarjen vesoljni svet (Lenape I,²⁷ Winnebago II;²⁸ samo izpoved, da je N. b. vse ustvarilo, pogostno).

(4.) V kali je pripravljen motiv ustvarjalnega božjega pogleda.

Človek, mitični Praoče

5. Življenje podeli stvarnik s kapljami (vode), ki na neki način prihajajo od njega (Kato I³⁰ i. dr.).

²⁶ Fr. G. Speck, Wawenock Myth Texts from Maine, 43^d Ann. Rep. Bureau of Amer. Ethnology 1925/26, Washington (1928), 180 s., 186; Schmidt, UdG. V, 523—524.

²⁷ D. G. Brinton, The Lenape and their Legends with the complete text and symbols of the Walam Olum, Philadelphia (1885), 411—412; Schmidt, UdG. II, 417—418.

²⁸ Winnebago I (rodovna bajka Medic. plesa): P. Radin, The Winnebago Tribe, 37th Ann. Rep. Bur. Amer. Ethnology 1915/16, Washington (1923), 350 ss.; Wilh. Schmidt, UdG. II, 618 ss. — Winnebago II (bajka clana Gromovnih ptičev): Radin, n. d., 212 ss.; Schmidt, n. d., 627 ss.

²⁹ G. A. Dorsey, The Arapaho Sun Dance, Field Columbia Museum, Publ. 75, Anthropological Series vol. V (1903), 191—212; Schmidt, UdG. II, 691—714.

³⁰ Pl. E. Goddard, Kato Texts, University of California Publications of American Anthropology and Ethnology V (1909), 65 ss.; Schmidt, UdG. II, 44 ss.

³¹ E. M. Loeb, The Western Kuksu Cult, Univ. Calif. Publ. Amer. Anthr. Ethn. XXX (1932), 23—24; Wilh. Schmidt, UdG. V, 4—6.

³² Roland B. Dixon, Maidu Myths, Bull. Amer. Mus. Natur. Hist. XVII (1902), 39—42; Schmidt, UdG. II, 109—111, 114—116.

6. Nezavedno ustvarjanje, ker imajo kaplje, ki so od Najvišjega bitja, že same ustvarjalno moč (Winnebago II,²⁸ Gros Ventres,³³ prvotno Notr. Yuki³⁴ i. dr.).

7. Nezavedno ni ustvarjen človek kot mož in žena, ampak mitični Praoče (Kato II,³¹ Notr. Yuki³⁴ i. dr.).

Obhod stvarstva

8. Stvarnik si na koncu ustvarjanja z mitičnim Praočetom ogleda, kar je ustvaril (Kato I,³⁰ Kato II,³¹ Sev. Zah. Maidu³² in mnogo drugih bajk).

Sorodne bajke te motive še pojasnjujejo in hkrati množe mengerski ustrezajoče bajčne poteze. V bajki Winnebago II²⁸ prihaja bolj do veljave ustvarjenje sveta: »V začetku je Zemljedelec (N. b.) sedel v prostoru, ko se je zavedel (poprej je torej spal!), in nič drugega ni bilo nikjer« (tako tudi v bajki Winnebago I.). Pričel se je jokati (kakor v zakavkaskih bajkah) in iz solza so nastale vse svetovne vode (prvotno mitični Praoče!). Zavedel se je svoje ustvarjalne sile in ustvaril najprej luč (t. j. nebesna telesa), nato zemljo in vse, kar je na njej. K prejšnjim pristopi torej še 9. kakovostni kriterij:

9. Stvarnik pred začetkom časov spi.

V bajki Gros Ventres³³ med Osred. Algonkini stvarnik Nix'ant (kulturni heros) naredi najprej iz z dna morja prinesene snovi »malo zemljo«, nato s creatio ex nihilo dve kriljutni peresi, z njima v roki zapoje trikrat, zapre oči, nato pa ukaže: »Naj bo suha zemlja, kakor daleč morejo moje oči pogledati na okrog!« Ko je oči odprl, je bila tam res suha zemlja. Nato iz njegovih solza nastanejo vrelci, reke, veletoki. — Ustvarjanje s pogledom!

Še jasneje izraža to bajka Sev. Arapahov³⁵ med Zah. Algonkini. V njej ukaže stvarnik (Mož s pipo, Po. s simbolom N. b.-ja), naj nastane, kakor daleč sega njegovo oko, iz razsejanega zemeljskega prahu zemlja in na njej reke, dalje (kamor njegov pogled ne seže) naj bo (t. j. ostane) velika voda. Tako se tudi zgodi: »Suha zemlja je bila kakor v podobi želve in od tam dalje je bila velika voda in kjer koli, ko jo je (razsejano zemljo) pogledal, zemlja ni padla, tam so bile reke in jezera«, t. j. kamor je pogledal, je bila suha zemlja, kamor

³³ A. L. Kroeber, Gros Ventres Myths and Tales, Anthropol. Papers of the Amer. Natur. Hist. vol. I, Part III (1907), 59—61; Schmidt, UdG. II, 673—675.

³⁴ Zdržema pripovedovana bajka: A. L. Kroeber, Yuki Myths, Anthropos XXVII (1932), 906—912; Wilh. Schmidt, UdG. V, 57—60. — Ponazorjena obredna bajka: Kroeber, n. d., 912—917; Schmidt, n. d., 60—62. — Bajka rod. skupine Ta'nom: Kroeber, n. d., 917—918; Schmidt, n. d., 62—63.

³⁵ G. A. Dorsey and A. L. Kroeber, Traditions of the Arapaho, Field Columbia Museum, Publ. 75, Antropol. Series, Vol. V (1903), 4—6; Schmidt, UdG. II, 688—690.

ni pogledal, so bile reke in jezera. Nekoliko zmedeno sicer in zvezano z ukazom — torej zavedno — vendar pa je izražen tu v wawenoški bajki samo pripravljeni

4. kakovostni kriterij: ustvarjalna moč božjega pogleda.

Bajki Gros Ventres in Sev. Arapahoov sicer nista bajki prvega tipa s creatio ex nihilo, ampak bajki drugega tipa z motivom poniranja, vendar je iz bajk prvega tipa vanje zašlo (ali v njih ostalo) še nekaj motivov iz starih bajk in — to je bistveno važno — ne osamljenih. S tem dokazujeta obstoj pozabljenih bajk prvega tipa z motivi, ki so sorodni mengeški bajki, tudi pri Osred. in Zah. Algonkinih, torej v vsem algonkinskem ozemlju od Atlantika do Rocky Mountains.

Podobno je tudi v Sev. Osred. Kaliforniji, kjer se je prakulturno verstvo zlasti z bajkami prvega tipa dobro ohranilo.

V bajki Notr. Yukijev (v treh inačicah)³⁴ ustvari zdaj mitični Praoč z lunarnim imenom Taikomol (Samotni popotnik: Mesec) sam sebe iz morske pene in to kličoč in pojoč. Po pričevanju drugih bajk (Kato II,³¹ Primorski Yuki^{35a}) je to storil prvotno nebesni bog Gromovnik (Tšenes). Bajka sibirskih Vogulov³⁶ pa kaže, da je ta morska pena nastala iz božjega pljunka, torej iz božjih slin (druga oblika božjih kapelj): Bog zakašlja in pljune v vodo, na vodi se naredi majhen mehur, iz njega pa se sliši tih glas. Mehur narašča, glas tudi. Na vprašanje, kdo je tam, se oglasi Satanael (prv. Hudobno višje bitje pastirskonomadističnih bajk, ki je sam zamenil mitičnega Praočeta prakulturnih bajk).

Ustvarjalna sila božjih slin se kaže tudi v drugih bajkah: pri ustvarjenju prvega človeka ga stvarnik primesi k zemlji, iz katere je človek narejen. Ta motiv je prastar, razširjen skoraj po vsem svetu. V Sev. Ameriki najizraziteje pri Montagnais³⁷ med Osred. Algonkini. Moža in ženo ustvari tam Najvišje bitje s tem, da glenu iz morja primesi svoje slin in jima življenje vdihne. Skoraj od črte do črte enako tudi v bajki pigmejskih Gabunov v Zah. Ekvatorialni Afriki.³⁸

S samimi kapljami in nezavedno pa nastane iz božje slin mitični Praoč.

^{34a} Schmidt, UdG. V, 39—40, po rkp. E. W. Gifford, Coast Yuki Mythology, Journal of American Folk-Lore XL (1933).

³⁶ A. d. Straub, Die Bulgaren, Leipzig (1898), 14—16; Dähnhardt, Natursagen I, 66—67; J. Feldmann, Paradies u. Sündenfall, 383—386.

³⁷ T. G. Sagard, Histoire du Canada et voyages que les Frères Mineurs Recollects y ont faits pour la conversion des infidèles depuis l'an 1615, Paris 1636, Nouvelle Edition publiée par Edwin, Paris (1866, trois tomes) II, 465—466; Schmidt, UdG. V, 532—533.

³⁸ Schmidt, UdG. IV, 29—31, pod. 32 (po P. H. Trilles, Les Pygmées de la grande Sylve Ouest-Equatoriale (po rkp.), tisk. Paris-Münster (1933): Les Pygmées de la Forêt Equatoriale.

Nekaj podobnega je z božjim znojem. Ta motiv je kar vzorno izražen v bajki Sev. Zah. Maiduov³² v Kaliforniji (bajka je nastala tako, da se je lunarnoprakulturni bajki prvega tipa pridružil motiv poniranja z želvo kot ponirnico). V njej ustvari N. b. s creatio ex nihilo sonce, mesec in zvezde, pri ustvarjanju zemlje je v kali pripravljen motiv ustvarjalnega božjega pogleda, stvarnik potem obhodi ustvarjeni svet. Po vrnitvi ustvari prva dva človeka. »Vzel je temnoruse zemlje, jo zamesil z vodo (Wawenock, Kato I) in naredil dve podobi, moža in ženo. Moža je položil na desno, ženo na levo stran znotraj v svoji hiši. Potem se je ulegel, ravno na hrbet z razprostrtimi rokami. Tako je ležal in se potil ves popoldan in vso noč.« Zjutraj sta bila človeka živa. — Zdaj razumemo, kako je v Bunde-heshu Ohrmázd Gayómarta ustvaril! Prvotna pa ni iranska bajna oblika, ampak starokaliifornijska. Posredniki so bili arktični narodi (prim. mordvinsko in Nestorjevo bajko). Od arktikov je prišla tudi k Skandinavcem:³⁹ Ko je pravelikan Ymir (Ymi-r, Ymija; nekdanje arktično N. b.; prim. lap. Jumiss, vzhodnofinsko Jumo, Juma; nebesni bog)⁴⁰ spal in se potil, sta nastala pod njegovo pazduho mož in žena, prastarši mraznim velikanom (hrimthursom).

K 5. kakovostnemu kriteriju pristopa torej kot podrobnejše določilo še:

Ad 5. ustvarjalna moč božjih slin in božjega potu.

Potemtakem pač dovolj oblikovnih kriterijev, ki se združujejo, zlasti, ker niso v bajkah osamljeni, v prepričevalen množinski kriterij.

Tudi kontinuiteta je nedvomno dokazana že po genetični zvezi severnoameriške in evrazijske arktične prakulture, arktične prakulture in pastirskonomadskih kultur. Te pa naravnost vodijo tudi v Vzhodno Evropo.

Pa naj dodam še nekatere podrobnosti. Bajke prvega tipa so znane tudi arktičnim prakulturnikom, na vzhodu Ainuom,⁴¹ na severu Tundrskim Jurakom Samojedom;⁴² ti pa pre-

³⁹ Edda Snorra Sturlusonar, Hafniae sumptibus legati Arn-magnaeni (1848—1887) I. 44 s., II, 256 (Gylfaginning, cap. 5). — Die Lieder der Edda, hrsg. B. Sijmons, Germanistische Handbibliothek VII, Halle (1888—1906), 62 (Vafthrúthnesmöl, kit. 33). — Prim. Wilh. Koppers, Pferdeopfer (op. I, 30), str. 320.

⁴⁰ Alois Closs, Die Religion des Semnonenstammes, Wiener Beiträge IV (gl. op. I, 30), 627, op. 48.

⁴¹ Wilh. Schmidt, UdG. III, 446—450 (po Batcheloru, The Ainu and their Folk-Lore, London [1901], in Ainu Life and Lore, Tokyo [br. I.]); VI, 34, 46.

⁴² Bajka Tundrskih Jurakov iz Obdorska: T. Lehtisalo, Entwurf einer Mythologie der Jurak-Samojeden, Mémoires de la Société Finno-Ougrienne LIII (1924), 9—10; Schmidt, UdG. III, 353—354. — Druge inačice (brez žive podklade): G. A. Starcev, Samojedy, Istoriko-etnografičeskoje izsledovanije, Leningrad (1930), 114 ss.; Schmidt, UdG. V, 809—810.

bivajo proti zahodu blizu do Arhangelskega v Sev. Rusiji. Za bajke prvega tipa zlasti značilni motiv preskušnje moči sega še v bajke z motivom poniranja pastirskonomadističnega tipa in z njimi celo na Rusko. V bajki Tundrskih Jurakov se vrši ta preskušnja z izžemanjem zemlje,⁴² v ruskih bajkah se je to izžemanje spremenilo v stiskanje rok.⁴³ V neki altajski bajki⁴⁴ pa sta združena wawenoška oblika preskušnje (delanje viharja) in kalifornijska (hoja po vodi): lunarni Praoče, ki se spremeni pozneje v Hudobno višje bitje, Erlika, zbudi vihar, da bi Boga treščil v morje, pa sam v vodo pade; utonil bi, pa ga Bog reši.

Mengeška bajka pa kot bajka prvega tipa s creatio ex nihilo celo v Evropi ni čisto osamljena. Taka bajka se je ohranila namreč tudi pri finskih Estih,⁴⁵ čeprav ji je zunanji okvir že močno pomlajen: Wanna issa, Stari (tako imenujejo N. b. tudi mnogi ameriški prakulturniki), prebiva v visokih nebesih, pri sebi ima junake, ki si jih je ustvaril, da bi mu bili svetovalci. Najstarejša med njimi sta igralec na harpo modri Wannemuine in umetelni Ilmarine (ta dva sta nadomestila prvotno enega mitičnega Praočeta; Ilmarine je celo ime prvotnega nebesnega boga: Jumo, Inmar). Nekoč pride Stari k junakom in pove, da bo svet ustvaril. Ko junaki spe (pogosten motiv tudi v ameriških bajkah), ga res ustvari, nato pa utrujen sam zasp. Tedaj skuje Ilmarine iz najboljšega jekla nebesni obok, ga razpne nad zemljo, pritrdi nanj zvezde in mesec, vzame iz stvarnirove veže luč (sonce) in s posebno pripravo tako pritrdi na nebo, da more vzhajati in zahajati. Wannemuine vesel skoči na zemljo (tak skok tudi v ameriških bajkah: Achomawi II^{45a}), zaigra in zapoje veselo pesem, da se zemlja pokrije s cvetlicami in drevjem (ustvarjanje s petjem tudi v ameriških bajkah!). Od veselega hrupa se Stari zbudi in junake pohvali: »Prav je tako, otroci, jaz sem ustvaril svet kot surov čok, vaša naloga je, da ga olepšate.« In napove, da bo v kratkem ustvaril še živali in ljudi; ljudem pa naj se junaki pridružijo, da ne bodo tako lahko podlegli zlu (prim. ameriške kulturne heroje in Praočete). — Starim motivom, znanim že v ameriških bajkah, se je pridružila sicer vrsta novih (več junakov, pomočnika, ki sama ustvarjata, pa ne ex nihilo, harpa, kovaštvo, jeklo, umetni mehanizem za sonce), osnova pa je le še prakulturna bajka prvega tipa.

⁴² Jakuškinova inačica: gl. zg. op. I, 3, str. 3 — *O Noč pravednom: Afanasjev, Narodnyja Russkija legendy, London (1859), št. 14, Veselovskij, Razyskanija, vyp. V, 66—67.*

⁴⁴ Radlov, *Die Sprachen der türkischen Stämme Südsibiriens I: Proben der Volksliteratur I (1866), 175 ss.; Veselovskij, Razyskanija, vyp. V, 18—23 (19); Dähnhardt, Natursagen I, 3—5.* — Prekušnja z viharjem tudi v beloruski bajki pri Romanovu, *Belorussskij sbornik IV, 6; Veselovskij, Razyskanija vyp. VI, 106.*

⁴⁵ Alexander Castrén, *Vorlesungen über die Finnische Mythologie, übers. v. A. Schiefner, Petersburg (1853), 294; Dähnhardt, Natursagen I, 68.*

^{45a} Jaime de Angulo, *La Psychologie religieuse des Achumawi, Anthropos XXIII (1928), 584; Wilh. Schmidt, UdG. II, 198.*

Tudi posamezni motivi se vrste iz Amerike v Evropo preko Severne Azije ali pa se da dokazati, zakaj se je tradicija tam pretrgala. Ustvarjanje sonca, meseca in zvezd je kot vera znano Samojedom, v bajkah pa tega izročila ni, ker je to onemogočila vera, da sta sonce in mesec Numove oči, zvezde njegova ušesa (gl. zg. op. II, 3a). Važni motiv ustvarjalnih kapelj sledimo lahko do Amerike do Evrope. Motiv ustvarjalnega kropljenja je znan v Indiji,⁴⁶ med Poljaki⁴⁷ in Ukrajinci⁴⁸ — bitja nastanejo iz samega kropljenja, zlasti dobri in hudobni duhovi (namesto mitičnega Praočeta): v altajskih, vzhodnofinsko-vogulskih in ruskih bajkah⁴⁹ je kropljenje nadomeščeno z ustvarjalnim kresanjem (višja bitja nastanejo iz isker); izhodišče je še zdaj zaznati v bajki Jelenjih Korjakov v vzh. Sibiriji, kjer nastane mitični Praoče Vran sam po sebi, ko Najvišje bitje brusi (kameni) nož.⁵⁰ Ta nova oblika je pretrgala motivnim obrazcem z ustvarjalnimi kapljami vode

⁴⁶ Taittirīya Arenyaka I, 23 (ena obrednih knjig Brahmana), Muir, Original Sanskrit Texts I, London (1872), 32 s.; Dähnhardt, Natursagen I, 18.

⁴⁷ Kolbergova inačica: gl. zg. str. 3, op. I, 2.

⁴⁸ M. Dragomanov, Maloruskija narodnja predanja i razskazy, Kijev (1876), 91; Veselovskij, Razyskanija, vyp. V, 59; Dähnhardt, Natursagen I, 49. — Čubinskij, Trudy etnografičesko-statističeskoj ekspedicii v zapadno-russkij kraj I (1872), 191; Veselovskij, n. d., 58; Dähnhardt, n. d., 49. — Dragomanov, n. d., 42; Veselovskij, n. d., 58—59. — G. Kolberg, Pokucie III (1888), 81 ss.; Veselovskij, n. d., 363 s. — Čubinskij, Trudy I, 142—143; Veselovskij, n. d., 57; Dähnhardt, n. d., 49, 60. — Zeitschrift f. deutsche Mythologie I, 178—180; K. J. Erben, Čitanka slovanská, 143—144, Afanasjev, Poetičeskija vozzrenija Slavjan II, 460—461; Veselovskij, n. d., 54; Dähnhardt, n. d., 58. — Čubinskij, Trudy I, 191, podobno 185; Veselovskij, n. d., 58.

⁴⁹ Altajska bajka: Veselovskij, Razyskanija, vyp. V, 22 (Radlov, op. II, 44). — Vzhodnofinske inačice, Čeremisi: Veselovskij, Razyskanija, vyp. V, 6, Dähnhardt, n. d., 60; — Nefedov, Čeremisy-jazyčniki ufimskoj gubernii, po rkp.: Veselovskij, n. d., 360; — Mordvini: Meljnikov, Očerki Mordvy, Russ. Věstnik 1867, t. 71., str. 218; Veselovskij, n. d., 7; — Dubasov, Istoričeskija izvēstija o Mordvė, naseljavuščeje tambovsuju guberniju, Drevnaja i novaja Rossija (1881), Mart, 593—594; Veselovskij, n. d., 12 s. — Votjaki: Potanin, Očerki Severo-zapadnoj Mongolii, vyp. IV, 800; Veselovskij, n. d., 14; — Voguli: Straub, Die Bulgaren, 14—16; Dähnhardt, n. d., 66—67. — Gondatti, Slėdy jazyčestva, Moskva (1888), 56, Veselovskij, n. d., 17. — Ruske inačice: iz Zaonežja Rybnikov, Pěsni IV, 219—220; Veselovskij, n. d., 68; Dähnhardt, n. d., 47; — E. Barsov, Sėvernaja skazanja o Lembojach i uděl'nicah, Trudy Etnogr. Otd. Obšč. jestestvovanija III, vyp. I, 87; Veselovskij, n. d., 68—70; Dähnhardt, n. d., 47. — Tiber, jezero: Veselovskij, n. d., 47, 50—51; Dähnhardt, n. d., 45; i. dr. — Litovske bajke: Veselovskij, n. d., 73—74; Dähnhardt, n. d., 48. — Motiv je znan tudi v nordijski mitologiji (Ymir iz ledu, ki ga iskre tope).

⁵⁰ W. Jochemson, The Koryak, Part I: Religion and Myths, Leiden-New York (1905), 19; Gahs, Kult lunariziranoga Praoca kod istočnih Paleosibiraca, Godišnjak Hrv. Sveučilišta u Zagrebu 1924/25—1928/29, Zagreb (1929), 85; Schmidt, UdG. III, 391, op. 3, 403, VI, 64.

in božjih solza (deloma tudi božjega pljunka) zvezo od Amerike do Vzhodne Evrope, do Zakavkaza (do zahodne Sibirije). Takisto bajčnim obrazcem z motivom božjega potu; sled pa se je temu motivu le še ohranil v Indiji, kjer Prajapati poje in se razgreva (se poti), ko ustvarja.⁵¹ Motiv božjega spanja pred ustvarjanjem (mengoška bajka, Winnebago) se nahaja tudi v staroindijskih bajkah.⁵²

Slovenska mengoška bajka je še danes prakulturna bajka prvega tipa s *creatio ex nihilo*. Potisnjena je čisto na rob ozemlja, do kamor so odrasleki arktično-severnoameriških bajk o ustvarjenju sploh še prišli (prim. tudi estsko bajko). Še več. Ker so Slovenci od treh strani obkroženi od neslovanskih narodov, so mogli prihajati inovacijski valovi do njih samo z vzhoda, pa še od tam zelo šibki; kajti med Hrvati, Srbi in Bolgari ni niti sledu o kaki bajki prvega tipa. Tako je mogla mengoška bajka ohraniti še prvotni prakulturni značaj.

To velja prav posebno za prvi del mengoške bajke, za bajko o ustvarjenju sveta. Kakor je pokazala natančnejša analiza severnoameriško-evrazijskih bajk prvega tipa (tu je ni mogoče nakazati), te bajke niso vse enakega značaja, pa tudi ne enake starosti.

(A) Ia. Najstarejši je praobrazec, po katerem N. b. ustvari zemljo že v začetku s skalnimi oporami (skalami, otoki) trdno postavljeno na dno praveškega oceana (Lenape I⁷, Kato I³⁰): obrazec s trdno ustvarjeno zemljo.

(A) IIa. Specializiran obrazec, nastal v tipičnem potresnem ozemlju (obrežju Pacifiškega oceana, pač v Aziji), po katerem N. b. za osnovo zemlje vzame ribo velikanko in jo naredi za »hrbtenico sveta« in ta z gibanjem povzroča potrese; da bi pa zemlje ne razvalila, ji postavi na stran dve mogočni Višji bitiji, da jo mirita (Ainu,⁴¹ Kato II:³¹ tu nam. bitij dva kamna): obrazec z živo osnovo zemlje.

B. Iz bajčnega obrazca A Ia, ki je iz A IIa privzel motiv stražnikov (na štiri konce trdno ustvarjene zemlje postavi N. b. še štiri Višja bitja nebesnih strani in vetrov, da jih stražita) se je razvil praobrazec bajkam drugega tipa z motivom poniranja: s sejanjem z dna morja prinesene zemlje ustvari N. b. trdno veliko zemljo, pa ji doda še stražnike, štiri višja bitja nebesnih strani.

C. Blizu v istem času je nastal tudi lunarnomitolški obrazec: Zemljo N. b. ustvari iz majhne »bele« zemlje v obliki mladega meseca, ki se prikaže na pramorju - nebu, in jo poveča v veliko zemljo - ščip (Joshua^{52a}), ali: N. b. vzame »svetle« zemlje z dna

⁵¹ Koppers, Pferdeopfer (gl. op. I, 30), 324. — Že K. opozarja tu v op. 16. in 17. tudi na bajko Sev. Zah. Maiduov, glede petja na bajko Notr. Yukijev.

⁵² L. Walk, Die Verbreitung des Tauchmotivs (gl. op. I, 19), 74—75: C 2. 7; literatura str. 65.

^{52a} L. Farrand and L. S. Frachtenberg, Joshua Myths, Journal of American Folk-Lore XXVIII (1915), 224—228; W. Schmidt, UdG. II, 331—336.

zgornjega sveta (t. j. z nebesnega stropa), jo vrže na pramorje, da se poveča v veliko zemljo (Thompsonski Indijanci⁵³). To ustvarjanje se prične pogosto na severu, dokonča na jugu (Kato IV.⁵⁴), povečavanje pa se vrši proti vzhodu (Huchnom — Juž. Yuki⁵⁵).

(A) I b. Mlajši odraslek praobrazca Ia, po katerem N. b. ustvari ex nihilo zemljo, da na morju plava (prim. C), pa jo potem trdno podstavi s štirimi kamenimi stebri, k njim pa postavi kot stražnike štiri Višja bitja nebesnih strani (Notr. Yuki, zdržema pripovedovana inačica⁵⁴): obrazec s trdno podstavljen o zemljo.

A II b. Mlajši odraslek obrazca II a, po katerem N. b. ustvari ex nihilo zemljo, ki na morju plava (prim. C), pa jo potem podstavi z nemirno živo podklado (Notr. Yuki, ponazorjena bajka,⁵⁴ Huchnom⁵⁵): obrazec z živo podklado.

Slovenska mengeška bajka je očitno odraslek najstarejšega obrazca A Ia in je starejša od ainuvske bajke (A II a) in bajke Tundrskih Jurakov Samojedov, ki je mlajši odraslek skupine A II b.

Bajka o ustvarjenju prvega človeka, drugi del mengeške bajke, je po vsej verjetnosti strnjena iz dveh prakulturnih inačic. V njej se namreč družijo motiv božjih kapelj (vodnih, solznih ali slin), iz katerih v prakulturnih bajkah nastane samo po sebi mitični Praoče, ne pa mož in žena (Notr. Yuki⁵⁴, Kato II⁵¹, prim. Wawenock), z motivom božjega potenja, ki podobi prvega moža in prve žene oživi. Osnova bajke je »kapeljskega« (kropilnega, solznega, slinskega) tipa, po vsej verjetnosti »solznega«, in je torej res, kakor je domneval DRAGOMANOV, inačica zakavkaskе bajke, le da iz nje ne more izvirati, ker je mnogo starejšega značaja. Ta predhodnica mengeške bajke nas vodi torej do staroalgonkinskega bajčnega obrazca (WAWENOCK²⁶, WINNEBAGO²⁸). Solzna (vodna) kaplja ali slina pa se je spremenila po vplivu drugega bajčnega obrazca, bajke z motivom potenja (Sev. Zah. Maidu³²), v kapljo božjega potu. Ta drugi obrazec nas vodi torej preko starofinskih (staroarktičnih) bajk v Sev. Osred. Kalifornijo.

Slovenska mengeška bajka torej ni preprosto odraslek finsko-iransko-skandinavske bajke z motivom potenja, ampak samostojna inačica, ki je ohranila prakulturni značaj zvesteje kakor katera koli druga evrazijska bajka. Dobili smo jo kot Praslovani nedvomno po posredovanju kakega prakulturnega staroarktičnega rodu tam kje v Polesju.

⁵³ James Teit, *Mythology of the Thompson Indians*, *Memoirs of the American Museum of Natural History*, Vol. VIII. Leiden - New York (1913), 320; Schmidt, UdG. II, 356.

⁵⁴ P. E. Goddard, *Kato Texts* (gl. op. II, 30), 71—77, 183—184; Schmidt, UdG. II, 55—56.

⁵⁵ A. L. Kroeber, *Handbook of the Indians of California*, Smithsonian Institution, Bureau of Amer. Ethnology, Bulletin 78, Washington (1925), 206—207; Schmidt, UdG. II, 60—61.

O skandinavski bajki je menil H. GÜNTERT,⁵⁶ da je praindoevropska dediščina — sklepal je to na osnovi indijskega, iranskega in staronordijskega gradiva — FR. R. SCHRÖDER⁵⁷ računa tudi z možnostjo, da je došlo to izročilo k Nordijcem po manihejskem posredovanju; WILH. KOPPERS⁵⁸ na podkladi obširnega etnološkega gradiva bolj pritrjuje GÜNTERTU. Zveze, ki vežejo tudi druge motive (res precej pomlajene) v Snorrovi Eddi, pa tudi v stari pesemski Eddi, z arktično-severnoameriškimi prakulturnimi motivi, kažejo, da je Ymir o v bajčni skupek vsaj v bistvu arktičnega izvora; iz arktične prakulture so prišli sorodni motivi — po posredovanju pastirskonomadistične kulture — tudi k Irancem in Indijcem. Da bi pa bili vse to sprejeli že Praindoevropci in da bi jih bili podedovali prav samo Iranci, Indijci, Skandinavci in — Slovenci, je zelo malo verjetno. O manihejsko-bogomilsko-katarskem izvoru pa ni mogoče govoriti, ker v manihejsko-bogomilski literaturi za tako sklepanje ni nikake osnove.

III. Šišenska bajka

Vrnimo se zdaj spet k slovenski bajki drugega tipa z motivom poniranja, k šišenski bajki o ustvarjenju naše zemlje. V Trdinovem hrvatskem prevodu se glasi takole (gl. op. I, 1):

O d k u d a n a m z e m l j a. (Čuo u Šiški do Ljubljane.)

Ništa ne bjaše, nego Bog, sunce i more. Sunce pripicaše. Bog se ugrio te zaronio, da se u moru okupa. Kad se opeta podignu, osta mu za noktom zrno pieska. Zrno izpalo te ostalo na pučini, (str. 61) jerbo početkom sve ondje ležaše, kamo padaše. To zrno je naša zemlja — morsko dno njezina domovina.

Tej bajki se je godilo še slabše kakor mengeški bajki. TRDINA sam je nikoli več ni objavil, tako da ji niti slovenskega besedila ne poznamo. K. J. ERBEN jo je vdelal, kakor že vemo (zg. str. 13), kot drugi del v svojo rekonstrukcijo idealne slovenske bajke o ustvarjenju sveta in naše zemlje in v tej obliki jo pozna tudi svetovna znanstvena literatura. Pristno obliko je sicer ERBEN sam 1868 v češkem prevodu uvrstil, le prav malo okrajšano, v članek »Slovanské bajoslovi« v Riegrovem Naučnem slovníku,¹ DOBŠINSKÝ je podal l. 1871. kratek slovaški posnetek² in KELEMINA je vso bajko v slovenskem

⁵⁶ H. Güntert, Der arische Weltkönig und Heiland (1923), 339.

⁵⁷ Fr. R. Schröder, Germanische Schöpfungssagen, Germ.-Rom. Monatsschrift XIX (1931), 94.

⁵⁸ Wilh. Koppers, Pferdeopfer (zg. op. I, 30), 327.

¹ Slovník Naučný VIII (1868), 603 b. — Citira ga tudi Gr. Krek, a po krivici za Erbenovo rekonstrukcijo; tako tudi Dobšinskega (op. 2).

² P. Dobšinský, Úvahy o slovenských povestiach, Matica Slovenská, Turč. Sv. Martin (1871), 39.

prevodu priobčil v svojih »Bajkah in pripovedkah slovenskega ljudstva« (1930):³ svetovna etnološka literatura pa o njej ni črhnila besedice.

Trdinov zapisek podaja nedvomno pristno narodno izročilo, star bajčni drobec, ki se mu je dodal v novejšem času samo stavek, da »je v začetku vse tam obležalo, kamor je padlo«.

Motiva, ki jih moramo zasledovati v arktično-severnoameriških bajkah, sta tista dva, ki smo si jih v evropskih inačicah že nekoliko ogledali (zg. str. 2—3):

1. motiv, da Bog sam prinese z dna morja snovi za ustvaritev zemlje;

2. motiv enega samega zrna, ki ga kako bitje prinese iz morja.

Najprej prvi motiv. Imamo ga v eni najmenitnejših ameriških prakulturnih bajk drugega tipa, v obredni bajki Južnih Arapahov⁴ v rodovni skupini Zah. Algonkinov; pripovedujejo in ponazorujejo jo v verskem obredu v čast Najvišjega bitja kot stvarnika vsega sveta. Mož s Plosko pipo, t. j. Praoče s simbolom Najvišjega bitja in torej njegov pooblaščenec, poišče na pramorju »počivališče«, t. j. drevo sredi pramorja z gnezdrom na vrhu, oporišče ptičem ponirnikom, skliče (t. j. ustvari) osebe - živali ponirnike, vodne ptice in dvoživke, da se zbero na sedmih drevesih, ki jih okoli »počivališča« ustvari (ex nihilo), in ob njih. Na videz se posvetuje z njimi, če vedo, kje bi bilo kaj zemlje. Želva je slišala, da na dnu morja. Najprej poskušajo svojo moč osebe živali: prvič ena majhna vodna ptica en dan in eno noč, drugič dve večji vodni ptici dva dni in dve noči... do petih še močnejših vodnih živali (4. in 5. to niso sami ptiči) pet dni in pet noči; šestič ponirne še enkrat vseh petnajst oseb - živali, ki so že poprej ponirale, in se vrnejo brez prsti po enem, dveh dneh in nočeh do šestih dni in noči. Zdaj pa se spusti v mórje sam stvarnik (Praoče, ki se je Ploska pipa z njim združila v eno telo, t. j. osebo), spremenjen v podobo rdečeglave race; spremljati ga sme tudi želva. Po sedmih dneh in nočeh prineseta vsak nekaj gline. Praoče jo na Ploski pipi posuši in zaseje s Plosko pipo veliko zemljo.

Kakor dokazujejo obredne molitve pri arapahovskem obredu v čast stvarniku in njegovemu ustvarjanju, ki se imenuje zdaj Sončni ples — analize tu seve ni mogoče podati — je bil v prvotni bajki edini stvarnik Najvišje bitje Naš Oče, Mož tam zgoraj, ponirniki so bili sami ptiči, glino je prinesel Naš Oče sam v podobi ptiča — o želvi ni sledu — in je sam tudi zemljo ustvaril, tudi sonce in mesec

³ J. Kelemina, Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva (1930), št. 206, III, str. 282.

⁴ G. A. Dorsey, The Arapaho Sun Dance: the Ceremony of the Offering Lodge, Field Columbia Museum, Publication 75, Anthropol. Series, Vol. V (1903), 191—212; Schmidt, UdG. II, 691—714; naše mesto stu. 692—701.

in zvezde, tudi Praočeta in Pramater. Posvetovanje z osebami ptiči je imelo to obliko, da je Naš Oče poslal pred poniranjem ponirnikov ptiče, ki daleč letajo (gosi iz pradavnine), po pramorju pozvedovat, ali je kje kaj suhe zemlje, in se prepričajo, da je ni; nato šele pove Najvišje bitje, da je zemlja pod morjem, in odredi poniranje. — Vsa bajka je osnovana na eni sami vodilni misli, da pokaže vsevednost in vsemogočnost Najvišjega bitja: kakor pred poniranjem nihče ni vedel, kje bi bilo zemlje dobiti, tudi nihče ni sposoben, da premaga grozotno globino praveškega morja, da bi z dna zemlje prinesel; to zmore samo Najvišje bitje samo:⁵ poniranje je torej neka preskušnja moči,⁶ kakor jo poznamo iz bajk prvega tipa.

Ta stari bajčni obrazec je očitno kar enak praobrazcu bajk drugega tipa z motivom poniranja (zg. str. 23: odst. B). — V mlajši obliki je pozvedovanje po pramorju preneseno od ptičev na Najvišje bitje, od zemlje na »počivališče«, t. j. na drevo sredi pramorja z gnezdom na vrhu, od drevesa pa na samo ptiče gnezdo sredi morja. V teh bajkah se je tudi že pozabilo, da je uspešni najmanjši ponirnik Najvišje bitje v podobi ptiča. Nastale so tako bajke s samimi ptiči. Verskonravna misel se bajkam zato ni spremenila. Negativna vsebina je ostala čisto ista: nihče ne more zemlje z dna morja prinesiti iz svoje moči; pozitivna pa je le malo zamenila obliko: česar ne more močni iz svoje moči, to zmore šibki, če mu Bog to dá. Ta vsebina je dobila izraza tudi v razvrstitvi ponirnikov: prvi poskusi svojo srečo največji in najmočnejši ponirnik, slede vedno manjši in slabotnejši, do dna morja pa pride najšibkejši in zemlje res prinese.

V sedanji obredni bajki Juž. Arapahov se je začetek mlajšega obrazca (iskanje »počivališča«) kot uvod dodal celotnemu starejšemu obrazcu kot jedru bajke. V bajki Sev. Vzh. Maidov⁷ je prav isti začetek mlajšega obrazca združen z lunarno-prakulturno bajko (zg. 23 sl.: C + A 1b), po kateri stvarnik iz majhne zemlje (meseca) naredi veliko zemljo (z mehničnim raztezanjem), v bajki Gzd-nih Jurakov Samojedov se je združil praobrazec z mlajšim obrazcem:⁸ Num Nebo, t. j. nebesni bog, pošlje z neba gosi in labode, naj pogledajo, če je na pramorju kje kaj suhe zemlje, in je ne najdejo; nato pošlje polarnega ponirka (gagaro) po zemlje na dno pramorja, šesti dan se vrne brez uspeha; ptič ljuuri (prv. Najvišje bitje v podobi ptiča!) se ponudi, naj on poskusi, in res prinese zemlje sedmi dan na bilki trave. (Do sem praobrazec. Sledi mu mlajši obrazec: ljuuri se iz Najvišjega bitja spremeni v navadnega ptiča — to je zdaj tudi v prvem delu —) namesto velike zemlje, ki ga je Num v ljuurijevi podobi iz z dna prinesene snovi ustvaril, naredi

⁵ Prim. Schmidt, UdG. II, 806 s., V, 376, VI, 203.

⁶ Prim. Schmidt, UdG. II, 853.

⁷ Gl. zg. str. 20, op. 32.

⁸ T. Lehtisalo, Entwurf (gl. zg. str. 21, op. II, 42), 8—9; Wilh. Schmidt, UdG. III, 352—353.

ptič ljuuri gnezdo na morju in na njem počiva. Num ga gre iskat in ga najde. Še enkrat ga pošlje ponirat — dokaz, da gre za nov, drug bajčni obrazec, sicer bi Num iz gnezda lahko že zemljo naredil. — Po sedmih dneh pride ljuuri iz morja in iz gnezda in drugič prinesene zemlje naredi Num zemljo, najprej majhno (lunarni obrazec, gl. zg. str. 23 sl.: C), nato jo poveča.

Najvišje bitje v podobi majhnega ptiča ponirnika kot prinašalec zemlje je pustil sledov še v drugih ameriških prakulturnih bajkah; danes prinese v njih zemlje sicer najmanjši ptič ali namesto njega — želva. Razvrstitev ponirnikov po velikosti in moči — poniranje prične manjši, nadaljujejo ga močnejši in močnejši, z uspehom pa ga zaključí najmanjši ptič (ali želva) — kaže, da je ta najmanjši ponirnik bil prej Najvišje bitje (oz. da je želva stopila na njegovo mesto). Želva je razen tega, ko je Najvišje bitje spodrinila, uničila zgoraj označeno verskovzgojno osnovno misel bajke. Najjasnejša primera sta bajki WINTU⁹ in YOKUTS WUKSHAMNI I¹⁰ — bajki z želvo — iz Osrednje Kalifornije, zlasti ker je v njih kar vrsta motivov, ki so jima skupni z obredno bajko Juž. Arapačoo. Sledovi — ne samo posamezni znaki — so tudi še v drugih bajkah.

Vrsta inaiče sega torej od vzhodnega vnožja Rocky Moutains (Zah. Algonkin) preko Osrednje Kalifornije v Severni Ameriki do severnozahodne Sibirije — Gozdni Juraki Samojadi prebivajo ob severnih pritokih srednjega Oba in ob zgornjem toku Pura in Nadyma, ki se stekata v Obski in Tazski zaliv Severnega Ledenege morja.

Vrzel med Gozdnimi Juraki in Slovenci pa izpolnjujejo gališko- in karpatskoukrajinske kolednice. V gališki ukrajinski kolednici Nowosielskega (zg. str. 3) ponirata najprej brez uspeha sv. Peter in sv. Pavel, potem pa Gospod sam res prinese peska in naredi iz njih zemljo in nebo. Druge inaiče pa prožijo roko proti Sibiriji in Sev. Ameriki.

V najbolj starinski inaiči, Vagilevičevi z nad Dnjestra,¹¹ sede sredi morja na javoru trije golobi (prv. vodni ptiči, golob pa nadomestuje v ameriških bajkah neredko gosi iz pradavnine!) ter se posvetujejo, kako bi svet ustvarili; sklenejo, da prinese iz morja drobnega peska in zlatega kamna in naredo iz njih zemljo, sonce, mesec in zvezde, o poniranju potem ni več govora, sklep pač izvrše (besedilo po Šafařiku):

⁹ Cora du Bois and Dorothy Demetrocopoulou, Wintu Myths, Univ. Calif. Publ. Anthropol. Ethnol. XXVIII (1931), 287; Schmidt, UdG. V, 206 s.

¹⁰ A. H. Gayton, Yokuts-Mono Chiefs and Shamans, American Anthropologist N. S. XXIV (1930), 370—371; Schmidt, UdG. V, 301—302.

¹¹ Prvi tisk: P. J. Šafařik, Slovanský národopis² (1842), 157, po Vagilevičevem rokopisu; Nowosielski, Dziennik Warszawski 1854, No. 99 (ponatisk O. Kolberg, Pokucie I, Kraków 1882, str. 348 s., s pripomnjo, da je inaičo zapisal Vagilevič nad Dnjestrom); po zapisu iz sjanoškega okraja: Jak. Golovackij, Pěsni galickoj i ugarskoj Rusi II, str. 5, št. 7. — Dragomanov, Sbornik za nar. umotvorenija VIII (1892), 265.

Koły nebuło z naščada^a svita,
 Tohdi nebuło neba ni zemli,
 Ano ľem^b buło syneje more,
 A sered morja zeľenyj javir,
 Na javoroňku try hoľuboňky.
 Try hoľuboňky radoňku radjať,
 Radoňku radjať, jak svit snovaty:
 „Ta spustymo-sja na dno do morja,
 Ta distanemo dribnoho pisku,
 Dribnyj pisočok posijemo my,
 Ta nam staneć-cja čorna zemľycja.
 Ta distanemo zoľotyj kamiň,
 Zaľotyj kamiň posijemo my,
 Ta nam staneć-cja jasne neboňko,
 Jasne neboňko, svitľe sonyňko,
 Svitľe sonyňko, jasen misjačyk,
 Jasen misjačyk, jasna zirnicja,
 Jasna zirnicja, dribny zvizdočky.“

(Vahylevič.)

- a) Od slova naščaditi, roditi? Šaf. — Nam. z naščada ima Drag.: *начало*. —
 b) jen. Šaf.

V krehovski inačici¹² so stopili na mesto treh ptičev trije angeli, sedeči na enem drevesu, spet v drugih sta dva goloba na dveh hrastičih.¹³ Jasno, da trije ptiči (angeli krilati) niso drugega kakor dva ptiča ponirnika in Najvišje bitje v podobi ptiča. Saj to ne dokazujeta samo sv. Peter in sv. Pavel in Gospod, ampak tudi vsa vsebina vseh kolednic: drevo sredi pramorja, na njem stvarnik s ptiči, posvetovanje, kje bi bilo kaj zemlje dobiti, sad posvetovanja: zemlja je pod vodo, neuspešno poniranje ptičev (prim. Sv. Petra in Pavla), uspešno poniranje Najvišjega bitja v podobi ptiča (Gospoda). Bajka, iz katere so ti motivi prešli v božično kolednico, je bila torej v bližnjem sorodstvu z arapahovsko in prvotno samojedsko bajko. Njeno prakulturno starost dokazuje tudi kontaktni pojav z bajko prvega tipa, predhodnico mengeške bajke, ki je bila znana tudi Ukrajincem — iz nje je

¹² Dragomanov, n. d. X (1894), 65, po gališko-ukrajinski Pravdi »tega leta« (1894). — Narodni zvyčaji, obrjady ta pisni v seli Krehovi, Žovkivskaho povitu (brez natančnejšega podatka).

¹³ Gališka inačica: Erben, ČSM XL (1866), 36 iz rkp. Jak. Gotovackega (češki prevod), Kostomarov (iz zbirke Bereckega), Ob istoričesko značenii russkoj narodnoj poezii, Charkov (1854), 66. — Karpatska inačica: Afanasjev, Narodnyja Russkija legendy, London (1859), 152; isti, Poetičeskija vozzrenija Slavjan na prirodu II (1868), 466.

zajel motiv ustvarjenja sonca, meseca in zvezd za ustvarjenjem zemlje; podobno tudi v inačici arapahovske obredne bajke (Juž. Arapaho II¹⁴), v obredni bajki je samo nejasen ostanek, v drugih inačicah še tega ni.

Motiv enega samega zrna je v Sev. Ameriki značilen za bajke, v katerih ponirajo in zemlje prinese ali sama želva ali pa vodni sesalci, ki so v bajkah Osrednjih Algonkinov nadomestili poprejšnjo edino želvo — tako želva kakor vodni sesalci (bober, vidra in pižmovka) so htionska bitja in kot taka materinopravno-lunarni simbol in podoba Pramatere zemlje.

V bajki *Yokuts Wükshamni II.*¹⁵ (Juž. Osred. Kalifornija) pošljeta N. b. Orel in kulturni heros Coyote želvo na dno morja. Ko pride ta spet na površino, ima eno samo zrno zemlje med nohti. Iz tega Coyote in Orel naredita vso veliko zemljo. — V neki bajki osrednjealgonkinskih *Ottawa*¹⁶ pošlje stvarnik (k. h. Veliki zajec) vodne živali ponirat, Bobru, ki je določen za prvega, zatrjujejo druge živali - osebe: Če se vrneš tudi le z enim samim zrnem, bo iz tega nastala zemlja, da bo vsem prostora na njej in dovolj živeža. Veliki bober in ne dosti manjša vidra pa ne prideta do dna; šele mala pižmovka prinese eno samo zrno. Stvarnik položi to zrno na splav, da se pomnoži, ta pesek razseje, da nastane prava gora, to goro pa poveča v veliko zemljo. — V tej bajki sta združena dva različna versko-vzgojna motiva: najmanjši ponirnik in eno samo zrnce peska. Tekma med več ponirniki je v bajčno osnovo »želvjega« tipa prešla iz bajk s samimi ptiči.

Motiv, da prinese ponirajoča žival - oseba samo nekaj zemlje pod nohti, se tudi sicer pogosto ponavlja tako pri želvi kakor pri vodnih sesalcih, prešel je celo v nekatere bajke s samimi ptiči ponirniki. Doma pa je v bajkah s samo želvo.

Posebno važna je tu bajka *Sev. Zah. Maidnov*,¹⁷ ki nam hkrati kaže, kako so bajke s samo želvo nastale. Po svoji osnovi je to prakulturna bajka prvega tipa s *creatio ex nihilo* (obrazca — str. 24) — *A Ib*), ki je prevzela nekaj motivov iz lunarnih bajk (obrazca C). Iz bajke prvega tipa izvira *creatio ex nihilo* sonca, meseca in zvezd (Stvarnik sveta jih pokliče in so tu), ogled sveta, ustvaritev prvega moža in prve žene iz zemlje in božjega potu (zg. str. 20),

¹⁴ G. A. Dorsey and A. L. Kroeber, *Traditions of the Arapaho*, Field Columbia Museum, Publ. 75, Anthrop. Series, Vol. V (1903), 1—2; Schmidt, UdG. II, 685—687.

¹⁵ A. L. Kroeber, *Indian Myths of South-Central-California*, Univ. Calif. Publ. Anthrop. Ethnology IV (1907), 218; Schmidt, UdG. II, 275—276.

¹⁶ Nic. Perrot, *Mémoire sur les Moeurs, Costumes et Religion des Sauvages de l'Amérique, Taïhan*, Leipzig-Paris (1864), 3—5; Dähnhardt, *Natursagen I*, 81—82; Feldmann, *Paradies und Sündenfall*, 148—149. — Rod je tu nenatančno naveden: Algonkin. Po drugih inačicah soditi je to bajka rodu Ottawa (Vel. Zajec: Michabu).

¹⁷ Gl. zg. str. 17, op. II, 32.

raj na zemlji s prakulturno nesmrtnostjo — pomladitev pred smrtjo —, prvi greh, ki vse to zapravi. Ustvaritev zemlje pa je bila prvotno lunarnega značaja: stvarnik spleza z nebes na vrvi iz perja (podobno Atsugewi,¹⁸ v nebo: Coos¹⁹) v čoln, ki je lunarni simbol mladega meseca - zemlje in s čolna zemljo naredi (zg. str. 23, odstavek C). V to lunarnoprakulturno bajko pa se je iz bajčnega obrazca drugega tipa privzel motiv poniranja in ustvaritve zemlje ne iz nebesne snovi, ampak iz snovi, prinesene z dna morja, lunarnemu značaju osnove primerno pa je zamenila ptiče ponirnike — materinopravno-lunarna želva: »Želva je ostala šest let pod vodo. Ko je spet prišla na površino, je bila edina zemlja, kar je je imela, prav drobcano malo pod nohti; vse drugo ji je voda odnesla. Stvarnik sveta ji je s kamenim nožem — ki ga je zato ustvaril — skrbno izpraskal zemljo izpod nohtov, položil na dlan in zvaljal, da je bila okrogla (lunarnomitološko: mesec!); bila je tolikšna kakor majhen kremen kamenček. Tega je položil čolnu na krmo. Kmalu potem je prišel pogledat; bila je toliko zrasla, da si jo mogel z rokami objeti. Ko jo je četrtič pogledal, je bila tako velika kakor svet, čoln je bil na suhem in okoli in okoli so bile gore (prim. Ottawa). — Lunarnomitološko osnovo, ki je privzela od drugod motiv poniranja, kaže tudi bajka Patwinov (Juž. Wintun) Grimes Group²⁰ v vzhodni skupini Sev. Osred. Kalifornijcev. Tudi tu N. b. izpraska želvi zemlje izpod nohtov in zgnete iz nje na dlani drobno ploščico (mesec — malo zemljo).

Zanimiv je postanek tega motiva. S tem da je želva kot ponirnica in prinašalka zemlje prevzela velik del naloge Najvišjega bitja, je omajala osnovno misel vseh prakulturnih bajk o ustvarjenju, prvega kakor drugega tipa: slavo božje vsemogočnosti. Želva vendar ni niti Najvišje bitje niti najslabotnejši ponirnik: zemljo prinese iz svoje moči. Brez verskovzgojne misli pa bi bajka ne imela več pomena. Tako je stopila na mesto stare nova osrednja misel, čeprav stare ne doseza: Najvišje bitje lahko ustvari vso véliko zemljo tudi iz naj-

¹⁸ R. B. Dixon, Achomawi and Atsugewi Tales, Journal of Amer. Folk-Lore XXI (1908), 170—174; Schmidt, UdG. II, 185—191 (185—186): Lisjak Srebrc (N. b.) v nebesih pošlje Coyota (k. h.) drv iskat. Ko je ta odšel, je naredil z uravnavalcem puščic luknjo v dno zgornjega sveta in pogledal dol na morje. Drugi dan, ko je Coyote spet šel po drva, je potisnil uravnavalec puščic dol in videl, da sega do vode in celo do dna. Splezal je po njem dol. Ko je bil blizu vodne površine, je naredil majhen otok (mesec!) in na njem ostal. Po petih in spet petih dneh je otok malo povečal, nato pa ga v petih nočeh raztegnil, da je bil svet tolikšen, kakor je zdaj. — V starih prakulturnih bajkah se N. b. prosto giblje v prostoru.

¹⁹ L. J. Fraehtenberg, Coos Texts, Columbia Univ. Publ. to Anthropology, Vol. I, New York-Leyden (1913), 5—14; Schmidt, UdG. II, 343—345 (345): Ko sta stvarnik in njegov spremljevalec obhodila ustvarjeni svet, sta streljala s puščicami v nebesni strop, prvo puščico v strop, potem drugo v drugo, po tej puščični verigi sta splezala v nebo.

²⁰ A. L. Kroeber, The Patwin and their Neighbours, Univ. Calif. Publ. Anthropol. Ethnol. XXIX (1932), 304—305; Schmidt, UdG. V, 172—173.

manjšega peščenega zrnca. Ta osnovna misel pa je očitno le stopnjevana — osnovna misel lunarnih bajk: večanje male zemlje-mladega meseca v veliko zemljo-šcip.

Motiv drobne kroglice (ali koščka) zemlje se ponavlja tudi v ustreznih azijskih bajkah. Najznačilnejša je bajka rodu Kenta²¹ med prakulturnimi pigmejci Semangi na Malaki, ki jih je dosegel tudi že južnoazijski materinopravno-lunarni kulturni val; uvod te bajke naravnost spominja na našo šišensko bajko: Kaei (N. b.) je sedel zgoraj na nebu, poleg njega sonce. Iz pramorja je prinesel Tahob (govnjač — prim. staroegiptskega skarabeja) zemljo kot majhno kepico, ki je rasla više in više. Vse bi bilo samo gorovje, da ni medved gorá potecal; tako pa je nastal (tudi) raven svet. Kaei je nato stopil dol in zemljo uredil. — Hrošč govnjač je kakor želva htosko bitje in je torej v bajki namestil želvo.

V pastirskonomadističnih bajkah z motivom poniranja je redoma samo en ponirnik — kakor v bajkah s samo želvo — in to je Hudobno višje bitje, lunarizirani Praoče, Temni mesec, gospodar podzemlja in umrlih, torej tipično htosko Višje bitje. Že to ga veže z želvo starejših bajk. Pa tudi želva je že v nekaterih prakulturnih bajkah privzela poteze prakulturnega praočeta. V bajki Sev. Arapahoov²² je plačilo za ptiče, ki so brez uspeha ali s premajhnim uspehom ponirali le-to: »Ptiči bodo prebivali na robu zemlje«, želvi pa, ki je prinesla dovolj zemlje, pa pravi stvarnik takoj nato: »... a Indijanci bodo živeli v sredini«. V bajkah Juž. Arapahoov I. in Sev. Zahodnih Maiduov pa se pogovarjata in posvetujeta stvarnik in Mož Želva prav po tovariško; bajka Juž. Arapahoov I.⁴ Želvo na enem mestu naravnost imenuje *Hinawaye*, t. j. Arapaho (= prvi človek).^{22a}

Tako stoji torej Satan (Lokavi), ki v Jakuškinovi ruski bajki (zg. str. 3) prinese z dna morja samo drobec kakor peščeno zrnce (peščinočku), ne le na mestu Praočetovem (prim. njegovo preskušnjo moči z Bogom, zg. str. 36 op. 43), ampak tudi na mestu želve. Tako se nam razloži tudi eno samo zrnce v Kolbergovi poljski bajki (n. m.), saj se v njej že v začetku poroča, da je ustvaril Bog s kropljenjem vode ne le angele, ampak tudi hudobne duhove (gl. zg. str. 3 in op. 2).

Ni nam pa razumljivo, kako moreta biti v šišenski bajki združena motiva Najvišjega bitja kot ponirnika in prinašalca zemlje in motiv enega samega zrna. Jasno je, da ne spadata skupaj. Zoper to govori že za bajke o ustvarjenju bistvena verskonravna misel: če

²¹ P. Schebesta, Bei den Urwaldzwerger von Malaya, Leipzig (1927), 212; Schmidt, UdG. III, 167. — Inačica rodu Kensiu (Schebesta, n. d., 242, Schmidt, n. d., 158 s.) ima več materinopravnih potez. Poleg N. b-ja (Ta pedn) in sonca je na nebu tudi Ta Pednova žena Manoid, govnjač Tahobn potegne zemljo iz močave, sonce jo posuši in utrdi. Nato stopita Ta Pedn in Manoid na zemljo.

²² Dorsey-Kroeber (zg. op. 14), 4—6; Schmidt, UdG. II, 688—690.

^{22a} W. Schmidt, UdG. II, 701, op. 2.

Najvišje bitje v tekmi s kom drugim prinese z dna morja eno samo zrno peska, kje je potem misel o njegovi neskončni moči? Pa tudi če je sam, je to pač dovolj borno.

Ves razvoj naših bajk dokazuje, da sta se v šišenski bajki združili dve inačici, prakulturna, ki ima bližnjo sosedo pri galiških in karpatskih Malorusih (Ukrajincih), in lunarna, bodi z želvo, bodi s Praočetom ali Hudobnim višjim bitjem kot ponirnikom.

Pravi odgovor nam morda nudita dve sibirski inačici. Prva je bajka *Lebedskih Tatárov*²³ v Juž. Sibiriji (Tomski guberniji), ki je še prava prakulturna bajka drugega tipa s samimi ptiči ponirniki: V začetku je bilo vse sama voda. Bog je poslal belega laboda (prim. str. 27, bajko Gozdnih Jurakov; labodi z gosmi gredo po pramorju suhe zemlje iskal), naj mu prinese za kljun zemlje. Ostalo mu je le malo zemlje na kljunu; to otrse in iz nje nastane zemlja. — To je na ptičji kljun preneseni motiv drobca zemlje iz želvjih inačic.

Bajka *sibirskih Manzov*,²⁴ sorodnikov Vogulom, kaže mnogo skupnih potez z bajko Gozdnih Jurakov (zg. str. 27 sl.), pa ima le tudi svoje posebnosti: Kors Torum (N. b.) je poslal ptico luli (prim. ljuuri!) ponirat. Trikrat je ponirnila, dvakrat brez uspeha, tretjič pa je dobila v kljun nekaj peska; »ko je prišla na površino, je prhnila in (pesek) se je razletel na vse strani, samo en ‚komoček‘ (kepica) je ostal na mestu.« Ta »komoček« je natančno »kepica« semanškega govnača. — Razdalja od Kalifornije in Malake do Vzhodne Evrope in Slovenije se je s tem močno skrajšala.

Manzijska bajka nadaljuje: »Ptici luli pa se je od napora iz grla ulila kri, da si je nekoliko zapackala glavo in od tega ima še danes rdečo glavo.« Spomnimo se stvarnika v podobi rdečeglave rase v arapahovski obredni bajki! Ptica luli je tu Najvišje bitje v podobi ptiča, dokaz, da velja isto tudi za samojedškega ljuurija.

Poslušajmo dalje: Gagara (polarna raca ponirka) je ptico luli zasmehovala, ker je tako malo peska prinesla, nato se je sama trikrat spustila v morje, tretjič je priplavala na vrh zamrtva, spet brez peska; luli jo je rešila, da ni utonila, in jo oživila. »Ko se je (gagara) zavedela, je rekla: ‚Hvala ti, nikoli tega ne pozabim, bodi ti odslej starejša in jaz ti bom v vsem poslušna.‘ Od tedaj je imela gagara sebe za mlajšo, luli za starejšo sestro.« To je jasno in določno pre-

²³ Radlov, Die Sprachen der türkischen Stämme...: Proben... I (gl. str. 21, op. II, 44) 360; J. Feldmann, Paradies und Sündefall, 373; Schmidt, UdG. VI, 34—35. — Sch. (str. 34) šteje bajko med prakulturne bajke drugega tipa.

²⁴ Gondatti, Slědy jazyčestva u inorodcev severno-zapadnoj Sibiri, Moskva (1888), 4, 45 s.; Veselovskij, Razyskanija, vyp. V, 15—17; slab posnetek pri Dähnhardt, Natursagen I, 62—63. — Zagrebški vseučil. prof. Gahs, preiskovalec arktičnega kulturnega kroga, šteje Vogule — Manzi so jim v bližnjem sorodstvu, a so kulturno morda še starejši — med narode z lapsko-samojedsko (staroarktično) spodnjo plastjo. Schmidt šteje to bajko med prakulturne bajke drugega tipa (gl. op. III, 23).

skušnija moči med Najvišjim bitjem in Praočetom v bajkah prvega tipa, preskušnja moči s hojo po vodi, značilna za kalifornijske bajke Kato I, Kato II, Huchnom.

Primerjajmo zdaj še preskušnjo moči med Gospodom in Lokavim v Jakuškinovi ruski inačici (gl. str. 3, op. II, 43): Ko je Gospod zemljo ustvaril, se je ponudil Lokavi Bogu za starejšega brata, potem za enakega, naposled za mlajšega. Gospod se je smehljal; ponudi mu preskušnjo moči: Lokavi Bogu na vso moč stiska roko, pa naposled sam obnemore; ko pa ga Bog za roko prime, se Lokavi takoj sesede. — Preskušnja moči je čisto drugačna kakor v manzijski bajki, podobna pa preskušnji izžemanja zemlje v bajki Tundrskih Jurakov Samojedov; z manzijsko bajko se pa ujema samo po besedah v ponudbi pobratimstva, ne pa po smislu. Smisel je isti kakor v bajki Tundrskih Jurakov, ko hoče biti Hudobno višje bitje močnejši, t. j. starejši od Numa:²⁵ »Num in Gülük (H. v. b.) sta si bila vedno sovražna. Gülük je dejal: ‚Jaz sem močnejši od tebe in morem vse narediti.‘ Num je dejal: ‚Če si tako močan, ustvari zemljo!‘ Pa Gülük ne more glena izžžeti, Num pa, in tako suho zemljo in morje loči.

V Jakuškinovi ruski inačici vidimo torej, kako se družijo motiv pastirskonomadistične bajke z motivom poniranja s samojedsko bajko, ki kaže že v Hudobnem višjem bitju namesto prakulturnega pokornega Praočeta, pa tudi še po drugih motivih, da je vplivalo nanjo že mlajše pastirskonomadistično verstvo; o starem prakulturnem verskem duhu pričča le osnova bajke sama. Ta pa na Jakuškinovo bajko ni nič vplivala.

V manzijski bajki se kažejo ob bajki drugega tipa vplivi lunarne bajke po vzorcu semanške bajke ali bajke Sev. Zah. Maiduov, torej prakulturnih bajk, razen tega vplivi iz bajk prvega tipa kalifornijskega značaja. (To je tudi dodatek k dokazu kontinuitete na strani 20—23.)

Slovenska bajka se pridružuje v tem pogledu manzijski bajki, ne Jakuškinovi. K bajki drugega tipa s stvarnikom kot ponirnikom je pristopil motiv iz inačice bajke rodu Kenta (kakor v manzijski bajki), k temu pa še vpliv iz bajk prvega tipa: to je motiv ne zavednega ustvarjanja. Bajke drugega tipa tega motiva sploh ne poznajo, lunarne bajke tudi ne, pač pa ga poznajo bajke prvega tipa, tudi mengeška bajka.

Vse to kaže, da lunarni motiv v slovensko bajko ni dospel po posredovanju kake pastirskonomadistične bajke s Satanom ali s Hudobnim višjim bitjem kot ponirnikom, ampak iz bajke z želvo ali kako njeno namestnico. In res se je ostanek take bajke ohranil še pri Rumunih:²⁶ V začetku ni bilo ničesar kakor sama voda. Tedaj

²⁵ Starcev, n. d. (zg. str. 20, op. II, 42), Schmidt, UdG. V, 809 s. — Prva inačica (Lehtisalo, n. m., zg. opomnja II, 42) je tu bolj skopa: V začetku je bil samo Num in Ngaa ali Smrt. Num je Ngaa dejal: »Praviš, da si večji od mene, naredi zemljo!«...

²⁶ Dähnhardt, Natursagen I, 71 (med bajko Mongolov rodovne skupine Chalcha), Sezatoarea III, 25.

je ukazal Bog žabi (namestnici želve), naj ponirne in pogleda, če je v najgloblji vodi kaj zemlje. Zaba je slušala in se po dolgem času vrnila s sporočilom, da je zemljo našla. Bog je ukazal, naj se voda razdeli, da bo mogel stopiti na suho. Tako se je zgodilo in ostalo do danes. Sklep sicer ni tipičen, ne pove se nam, da bi bila želva zemlje prinesla in koliko. Značilno pa je, da je ta sklep skoraj isti kakor v bajki Patwinov Grimes Group (gl. zg. str. 31) z želvo kot ponirnico: N. b. Katit je spustil malo zemeljsko ploščico skozi luknjo v nebu na vodo tam spodaj. Voda je upadla: zjutraj je bil svet suh.

Vse torej govori za to, da je bila druga inačica, iz katere je predhodnica slovenske šišenske bajke drugega tipa sprejela motiv enega samega zrna in ga prenesla na Najvišje bitje, bajka z želvo (ali njeno namestnico) kot edino ponirnico. To se je moglo zgoditi seveda šele, ko se je bila bajka že toliko okrušila, da so odpadli ptiči ponirniki, ki so poprej pred njim poskušali priti na dno morja.

Za prakulturni značaj naše šišenske bajke priča še njena — versko vzgojna misel. S tem, da so odpadli tekmovalci in da se je na Najvišje bitje prenesel motiv enega samega zrna, je prvotna verskovzgojna misel bajke drugega tipa seveda docela odpadla. Nadomestilo, značilno za bajke s samo želvo, bi bilo preslabotno, ko Najvišje bitje samo ne prinese z dna morja nič več kakor eno samo zrnce. Tu je prišel na pomoč motiv iz bajke prvega tipa: nezavedno ustvarjanje: božja vseomogočnost je tolikšna, da ustvari kaj tako velikega, kakor je naša zemlja, kar mimogrede, da prav za prav Bog niti za to ne ve. Pristopilo pa je še nekaj drugega. Bajka pravi: »Zrno (ki je Bogu po nevedoma ostalo za nohtom) mu je padlo na morje in tam ostalo. To zrno je naša zemlja.« Niti besedice ne o večanju zrnca! Bajka nam predstavlja tu božjo veličino v zares kar fantastični obliki, nazorno sicer in po človeško — prav prakulturno — a vendar v tako silnih sorazmerjih, da nam kar sapa zastaja. To pečeno zrnce, ki je Bogu po nevedoma ostalo za nohtom in na morje padlo — to je že naša zemlja v vsej svoji velikosti! Že naša zemlja je za preprostega človeka tako nepojmljivo velika, nazorno je ta velikost tudi izobražencu le malo dojetna. Kako velik je šele Bog. V tej hkrati preprosti in silni prisposobi je ob vsej ponižnosti našega bajčnega drobca nekaj, dejal bi, himnično veličastnega.

Le še besedica o motivu, da riba nosi svet. Motiv se je pojavil v arktično-severnoameriški prakulturi v bajkah prvega tipa, nastalih v potresnem ozemlju Pacifiškega obrežja, pač že na azijski strani, torej razmeroma zgodaj (zg. str. 23—24). Najprej je bila svetu osnova, njegova hrbtenica (A II a), pozneje šele nje podklada (A II b). Riba je bila prvotno osnova in podklada zemlje tudi v kalifornijskih bajkah, kjer jo je pozneje spodrinil kot iniciacijska

lovska daritev pri obredih los ali jelen²⁷; ostanek so štirje kiti, ki iz njihovih kož stvarnik v zdržema pripovedovani bajki Notr. Yukijev nebo naredi²⁸; pri Winnebagoih²⁹ in Saukih³⁰ v območju Osred. Algonkinov so zamenile štiri kite štiri kače. Želva je v Ameriki zemlji podklada samo v območju materinopravno-sadilske kulture in njenih odraslekov med Irokezi, Vzhodnimi Algonkini in Siouxi,³¹ v Aziji samo v materinopravnem kulturnem območju na jugu.³² Na severu, v sprednji Aziji in v Evropi je podklada zemlji samo riba, danes le še v bajkah z motivom poniranja ali celo še mlajših in v samostojnem nazoru o svetu.³³ Motiv dveh rib pa je razmeroma mlad; v Evropi se je pojavil šele v bogomilsko-katarskih izročilih.³⁴

S tem smo prišli do kronoloških vprašanj. Po vsem, kar smo ugotovili glede genetične zveze naših bajk z arktično-severnoameriškimi prakulturnimi inačicami in njihovimi odrasleki, so morali naši predniki dobiti predhodnici naše mengeške bajke od naroda s pristno arktično prakulturo, kakor je danes v vsej Evraziji več ni; saj je celo ubogi drobec, ki je nam ostal, ohranil več motivov ameriških prakulturnih bajk in zvesteje kakor bajka Tundrskih Jurakov Samojedov (creatio ex nihilo vsega sveta, nezavedno ustvarjanje, ustvarjenje sonca, meseca in zvezd). Predhodnico šišenske bajke in gališkoukrajinskih

²⁷ Nekaj podobnega je domneval Schmidt (UdG. V, 7—8): Medtem ko drugod zemlja leži na želvi ali veliki ribi, ki z gibanjem povzroči potrese, je ta naloga tu prenesena na jelena, velikansko njegovo prapodobno. Saj je to najvažnejša divjačina teh rodov in nosi velik del njihove gospodarske eksistence. — Bajke z losom ali jelenom so: Kato II (op. II, 31), Notr. Yuki, obred. bajka (op. II, 34), Huchnom (op. II, 55).

²⁸ A. L. Kroeber, Yuki Myths, *Anthropos* XXVII (1932), 909; Schmidt, UdG. V, 59.

²⁹ Gl. zg. str. 17, op. II, 28.

³⁰ A. Skinner, Observation on the Ethnology of the Sauk Indians I: Sociology and Religion, *Bulletin of the Public Museum of the City of Milwaukee* V (1923), 34—36; Schmidt, UdG. II, 584.

³¹ Irokezi-Huronci (želva čoln ali podklada): 2 inačici; — Lenape: Želva je zemlja in stvarnikov namestnik: 1 inačica (materinopravno-prakulturna); želva čoln: 2 inačici; želva podklada: 1 inačica; — Sioux (želva ponirnik, podklada in mitična Pramati): 1 inačica.

³² G. L. Walk, Die Verbreitung des Tauchmotivs (op. I, 19): Chalcha Mongoli (B 20 in op. 35: želva ali žaba), Burjati ok. Alarska (B 29: želva; Burjati so došli šele pozno z juga); Schmidt, UdG. VI, 232, op. 1: Indija: 2. avatara Vishnuova (staroindijska), Santal.

³³ Zgledi. Ena riba: Veselovskij, *Razyskanija*, vyp. V, 29, 56, 82; Streckelj, *JagArchiv* XII (1889/90), 310, 311; Semenovič, *JagArchiv* XI (1888/89), 310. — Dve ribi: Veselovskij, n. d., 46, 59, 73, 82, vyp. VI, 107, 121, 130. — Več rib: Veselovskij, n. d., vyp. V, 44, 48; Streckelj, *JagArchiv* XII, 310. — Zgoraj navedeni izjemi (Mongoli Chalcha in Burjati — druga burjatska inačica [Walk B 25] ima za podklado ribo — pa tudi za ponirnika ptiča) nista arktičnega izvora, ampak sta došli z juga.

³⁴ Veselovskij, *Razyskanija*, vyp. VI, 130, 131 (prim. vyp. V, 46): dokumenti albingenzov-katarov.

kolednic smo lahko dobili tudi šele od naroda, ki je bil vsaj deloma že prešel od prakulturnega gospodarstva k reji severnih jelenov, kakor n. pr. Samojudi, ki rabijo jelena pač za vožnjo in za klavno živino, a še ne poznajo niti ježe niti molže.³⁵ Izgubljeno bajko z motivom enega samega zrna, drugo predhodnico šišenske bajke, podobno bajkama semanškega rodu Kenta in evropskih Rumunov, pa smo dobili pač že iz pastirskonomadistične kulture, gotovo pa ne od naroda s tipično kulturo stepnih jezdečih osvojevalcev.

Ohranil se nam je celo arheološki spomenik, ki nam omogoča tej relativni ocenitvi dodati vsaj še približen, a dovolj trden terminus ad quem. Neka torej tika jonskogrškega izvora iz Memfide, ki jo stavijo v IV. stl. pr. Kr., upodablja dvoje severnih jelenov, samca in samico, z ženo, ki čepi za samico in jo molze, in dva pastirska psa. Goida, ki stoji pred ženo, je prav taka, kakor jih rabijo še danes Lapci, psa sta iste pasme kakor današnji lapski pastirski psi. Gre torej pač za Pralápce, ki so živeli v IV. stoletju še v dosegljivi razdalji od grških mest ob Pontu in so jih drugi narodi šele pozneje potisnili na sever.³⁶ Po pričevanju tega izdelka grške umetniške obrti so bili torej Pralápce v IV. stol. pr. Kr. že narod s popolnoma razvito pastirskonomadsko kulturo, jasno pa, da ne stepni jézdeči osvojevalci.

Taki narodi so v južnovzhodni Evropi prebivali sicer že tisočletja poprej, celo že stepni jézdeči osvojevalci; saj so spadali k njim že Praindoevropci, še bolj pa mlajši, Irancem sorodni Skiti. Toda ob vsem tem so ves ta čas na evropskem severu lahko živeli tudi še lovski in ribiški narodi, torej narodi z arktično ali njim sorodno prakulturo. Po arheoloških ugotovitvah se kažejo na evropskem severu šele v vrhnji plasti (D) sledovi razvite pastirskonomadistične kulture, po vsej verjetnosti naših Pralápcev.³⁷ Tudi severni in vzhodni sosedje Praslovanov, kolikor to niso bili predniki baltskih narodov, so bili dotlej v veliki meri prakulturniki, morda pomešani s primarno pastirskonomadskimi rodovi takega kova, kakršni so današnji Samojudi. Ko so se Pralápce v zadnjih stoletjih pr. Kr. (po IV. stl. pr. Kr.) umaknili na evropski sever, so te prakulturnike asimilirali in, kolikor jih niso, odrinili še dalje na sever. Tako od tega časa dalje ne moremo več računati s prakulturnimi rodovi kot z neposrednimi sosedi naših Praslovanov.

Če to upoštevamo, treba predhodnici mengeške bajke postaviti najpozneje pred IV. stoletje, brzkone izdatno poprej. Predhodnico šišenske bajke in gadiškoukrajinskih kolednic treba staviti tudi še v čas pred IV. stl. pr. Kr., kvečemu

³⁵ A. Rud. Em., Über das Alter der lappischen Rentierzucht, Mitt. Anthropol. Ges. Wien (op. I, 19), LXIII (1933), 80; prim. Menghin, Weltgeschichte der Steinzeit, 501; Kern, Anfänge der Weltgesch. (op. I, 12), 57.

³⁶ A. Rud. Em., n. d., 80.

³⁷ A. Rud. Em., n. d., 79.

še v dobo ok. IV. stoletja. Do tega časa treba postaviti tudi motiv svet noseče ribe, ohranjen v podmelški narodni pesmi o Jezusu in ribi Faroniki, seveda ne še pesem samo. Rumunski in kentajski podobna bajka, ki se nam ni ohranila, pa je morala priti k našim prednikom vsaj pred velikim vdorom stepnih jéздеčih osvojevalcev, Hunov in njihovih sorodnikov, v južnovzhodno Evropo (IV. stl. po Kr.).

Verjetno je, da so bile vsaj nekatere inačice naših bajk o ustvarjenju združene tudi z motivom svet noseče ribe in da je vsaj ena izmed njih, predhodnica prekmurskega bajčnega drobca o dveh ribah, ki delata »pótrs«, po vplivu bogomilskega izročila prvotno eno samo ribo spremenila v dve ribi, morda celo položeni navzkriž kakor v poljski inačici (zg. str. 2). Izključeno pa seveda tudi ni, da je došel tak bogomilski bajčni drobec k Prekmurcem tudi šele pozneje in ne v zvezi z bajko o ustvarjenju.

Bajke o ustvarjenju sveta, naše zemlje in prvega človeka pa niso edine priče za zvezo praslovanskih prednikov današnjih Slovencev z arktično prakulturo in z iz nje izšlo primarno in sekundarno pastirskonomadsko kulturo.

Prvo so predstave in bajke o Kurentu, slovenskem poganskem božanstvu vina in veselja. *Kurent-Kuret-Korent-Korat* ni nič drugega kakor lunarni Praoče in Hudobno višje bitje *Keremet-Kermet*,³⁸ »mlajši brat« in nasprotnik Najvišjega bitja *Juma* vzhodnofinskih *Votjakov*^{39a} in *Čeremisov*,³⁹ ki mu v mordovski bajkah ustreza *šajtan*,⁴⁰ isto kakor *Kurjumes-Kurmes-Šulmus*, Hudobno višje bitje Mongolov *Chalcha*,⁴¹ ki mu ustreza pri Altajskih

³⁸ Obliko *Keremet* gl. Closs, *Religion des Semnonenstammes* (op. I, 40), str. 638. Slov. *Kurent* — *Kuret* — *Korent* — *Korat* glasoslovno čisto soglaša z vzhodnofinsko-mongolskimi oblikami *Kurjumes* — *Kurmes* — *Keremet* (tudi *Kiremet*): menjavo vokalov *u* in *o* spričujeta vrsti: (22) vog. *kūr^um*, *xūr^um* „tri“; ostj. *khōlom*, *xōlom*; ogr. *hārom*; syrj. *kujim*, votj. *kuii*; mordv. *kolma*, *kolmo*; fin. *kolme*, lap. *kolm*, *koum*; — (23) vog. *kul*, *xul* „riba“; čer. *kol*, mord. *kal*. — Menjava *o*, *e*, *ə*: (23) ogr. *kēt* „dva“; ost. *kat*, *kət*, *khāth*; vog. *kit*; syrj. *kyk*, votj. *kyk*, čer. *kok*; mordv. *kafta*; fin. *kahte*, lap. *kykt*, *kuōktā*, *guōkti*, *guōkti*. — (24) ogr. *tél* „zima“; ostj. *tal*, *talex*, *tholex*; vog. *tāl*; votj. *tol*; čer. *tel*, *tela*; mord. *tele*, *tala*; fin. *talve*; lap. *tälve*. — Pred *t* pa se *m* vobče rad spremeni v *n*, kar je utemeljeno v alveolarni artikulaciji. Menjava med slovenskim *Korent* in *Korat* < *Korēt* pa je isti pojav kakor *brecati* (Plet. I, 54, po Cafu) in *brenčati*, *brenčati* (iz *brenək-ēti*): sekundarni nosnik je nastal v drugem primeru, ko je polglasnik odpadel. (Strani pri zgledih: Jos. Szinnyei, *Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft*, Sammlung Göschen 463 [1910]).

^{39a} Veselovskij, *Razyskanija*, vyp. V, 13 s.

³⁹ Veselovskij, n. d., 5—6, 361; 360: *Kiremet*.

⁴⁰ Veselovskij, n. d., 7—13.

⁴¹ Veselovskij, n. d., 27, 368.

Tatarih lunarizirani Praoče in Hudobno višje bitje Erlik.⁴² Altajci si predstavljajo Erlika kot rdečeličnega boga veselja in imenujejo žganje Erlikovo pijačo.⁴³ Po votjaški bajki⁴⁴ je Keremet naučil prvega človeka v raji delati kumis (opojno pijačo iz kobiljega mleka) in zapeljal prvo ženo in prvega moža, da sta prestopila zapoved stvarnika *Inmara*: ne piti kumisa; Keremet je vanj vložil smrt in prva človeka sta z grehom izgubila raj in telesno večno življenje. Po mordovski bajki⁴⁵ je stopil na Keremetovo mesto Šajtan. Prvim ljudem, ki so živeli srečno kakor v raji, je prinesel potaknico hmelja, jih naučil delati pivo, medico in — žganje, jih zapeljal, da so skusili ubiti Nikši Pasa, sina Najvišjega bitja in stvarnika Čam Pasa, ki jih je dotlej vodil k dobremu in jih svaril pred pijančevanjem; ta je spet vstal in odletel v nebo, zemlja pa je postala kraj trpljenja in truda. Po ruskih, ukrajinskih, beloruskih, litovskih, rumunskih bajkah in po bogomilskem verovanju pa je žganje (pivo) Satanova iznajdba.⁴⁶

Značilno je, da se je pri vzhodnoevropskih narodih po pokristjanjenju (od 10. stl. dalje) motiv prenesel od Keremeta (ali drugega Hudobnega višjega bitja) na Šajtana, Satana, da se je kumis (pivo, medica) zamenil z zgodovinsko mladim, umetno destiliranim žganjem (Mohamed v 7. stoletju zanj še ni vedel), da so pa Slovenci v Alpah, ki jih novi bajčni razvoj ni več dosegel, ostali pri starem Keremetu in pri naravno zavrelem vinu. Tudi je značilno, da je ohranil pri nas *Kurent-Korat* še vrsto lunarnomitoloških potez, o katerih v bajkah o Satanu kot iznajditelju žganja ni sledu: pri Zilji na Koroškem je *Korat* še danes mož v mesecu;⁴⁷ na vzh. Štajerskem je *korant*, gonjač oračev na pustni dan, divje našemljen mož v kosmatem kožuhu z rogovi, ki so lunarni simbol;⁴⁸ v Halozah se imenuje lunarnomitološko simbolna žaba *korant*, na Krasu *kuret*;⁴⁹ takisto lunarni krastači pa

⁴² Veselovskij, n. d., 19—26.

⁴³ Veselovskij, n. d., 23 po Potaninu, Očerki severo-zapadnoj Mongolii IV: Materialy etnografičeskije, 692—693, op. 44 (k str. 71).

⁴⁴ Bechtarev, Votjaki, Věstnik Jevropy 1880, 150—152; slično Ostrovskij, Votjaki Kazanskoj gubernii, Trudy Obšč. jestestvoispyta-telej pri imp. kazanskom universitetě IV, No. 1, 35; Veselovskij, n. d., 13—14; Gubarevič-Rodobylska, Južnaja Rossija 1885, No. 13—14; Veselovskij, n. d., 362.

⁴⁵ Veselovskij, n. d., 11—12 po Meljnikovu, Očerki Mordvy, Russkij Věstnik 1867, t. 71. — Prim. podobno votjaško bajko o Klydysinu pri Pervuchinu, Eskizy predanij i byta inorodcev Glazonskago uězda I. Drevnaja religija Votjakov po jeja sledam v sovremennich predanijach, Vjatka (1888), 7 s. (ponatisk iz Vjatskih gubern. Vedomosti 1888). Zmaličeno je to izročilo v čuvaški bajki pri Smirnovu, Mordovsko naselenije Peneznskoj gubernii, Penz. eparch. vedomosti 1874, No. 5, 166—167; Veselovskij, n. d., 12, op. 1.

⁴⁶ Veselovskij, n. d., 23; Dähnhardt, Natursagen I, 184 s., 261—265.

⁴⁷ Brdo pri Šmohoru; Pleteršnik I, 437 po Jarniku.

⁴⁸ Pleteršnik I, 436: *korant* 1. po Cafu.

⁴⁹ Pleteršnik I, 436 s. v. *korant* 2 po Cafu; I, 489 s. v. *kuret*, po Miklošču.

pravijo na vzh. Štajerskem *koranta*, *korantača*, v Halozah *korantačka*, prav tako imenujejo tam tudi nerodno žensko,⁵⁰ nerodno hojo pa označujejo po *koranti* z glagolom *korantati*.⁵¹

Drug tak kakovostni kriterij so smučiči, značilno orodje arktične kulture lednega lova in iz nje izšle kulture pastirjev črednih severnih jelenov. Ohranile so se med Slovenci v prav starinski obliki z eno samo palico in zelo preprostimi vezmi⁵² še na Blokah. Valvasor pa poroča o rabi smučič takole:⁵³ »Poznajo pa kmetje ponekod na Kranjskem, zlasti pri Turjaku in tam okoli, redko iznajdbo, ki je v nobeni deželi nikoli nisem videl: pozimi, kadar je sneg, se z neverjetno naglico peljejo z visokega hriba v dolino. Vzamejo dve deščici, ki sta četrt palca debeli, pol čevlja široki in približno pet čevljev dolgi. Spredej sta ukrivljeni in navzgor zavihnjeni; na sredi je usnjen jermen, ki se vanj vtaknejo noge. Na vsako nogo se natakne ena teh deščic. Poleg tega ima kmet močno palico v rokah, si jo da pod pazduho, se z njo krepko zadržuje, se nanjo naslanja in z njo krmari ter tako spušča po najstrmejšem hribu navzdol. Lahko bi napisal: šviga in leti navzdol, kajti ko stoji na deščicah in se prav močno, dà, z vso silo naslanja na palico, drči tako hitro, da prekaša vse pričakovanje in ne zaostaja v hitrosti prav nič za tistimi, ki se na Holandskem z drsalkami po ledu vozijo. V vsakem trenutku se znajo ogniti vsemu, kar jim je na poti, pa najsi že bo drevo, skala ali kaj podobnega. Noben hrib ni prestrm, nobeden pregosto z visokim drevjem porasel, da se ne bi na ta način zapeljali po njem, kajti na vožnji se vijejo in krivenčijo po kačje, če je kaka ovira na potu. Če pa je hrib čisto prost, neporasel in brez spotik, drčijo naravnost kakor po niti, vedno stojé in naslonjeni na palico; te se drže s tako močjo in silo, tako trdno in togo, kakor da ne bi imeli uda na telesu ali pa nobenega člana...« Žal pa ta zanimivi ostanek iz slovenske pradavine še ni dovolj pojasnjen niti z ergološkega niti z etnološkega stališča. Zadnji čas je, da se to stori, kajti novo smuško orodje in nova smuška tehnika sta se tudi po kmetih že tako razširili, da je stari način vožnje težko še ohranjen, stare smučiči in spomin, kako so se ljudje vozili, se je pa morda le še kje ohranil.

⁵⁰ Pleteršnik I, 436 s. v. *koranta* 1, 2 po Cafu, *korantača* po Cafu, *korantačka* iz Haloz po Cafu.

⁵¹ Pleteršnik, n. m.: vzh. Štajersko po Cafu.

⁵² Prim. staronorveško smuško vožnjo z eno samo palico, z eno daljšo in eno krajšo smučko: Sigrid Undset, Olaf Audunson II, Ingunn Steinfinnstochter, pogl. 7 (izdaja v enem zvezku: Rütten & Loening, Potsdam [1937], 315—322).

⁵³ Valvasorjevo berilo, izbral in prevel M. Rupel, Ljubljana (1936), 168—169. — Fr. Erjavčec piše v »Potni torbi« (LMS 1882 in 1883, str. 238): Smučič, f. pl. Sani; der Schlitten. Vrème in po Krasu sploh; a okrog Loža, Oblók (= Blok) in Lašč imenujejo smučič, f. pl., nekáko naredbo v hójo po snegu, ki je različna od »krepel«. V smučič se pod vsak podplat priveže lehka in dolga deska, ter se s to napravo potem jako naglo teče po prhkem in debelem snegu. — Po Miklošiču, Cafu in Erjavčevi »Potni torbi« tudi Pleteršnik II, 524.

RIASSUNTO

Favole preculturali presso gli Sloveni*

Lo scritto è una relazione provvisoria di una ampia monografia. Si tratta della favola di Mengeš presso Kamnik, sulla creazione del mondo e del primo essere umano in base della «creatio ex nihilo», e della favola di Sisca presso Lubiana sulla creazione della nostra terra col motivo di sommersione. È legata a queste anche la favola, ovv. l'opinione che la terra galleggi sul mare, sostenuta da un pesce. Ambedue le favole ci sono state conservate da Janez Trdina (1844—1905).

I. **Introduzione e elementi etnologici dell'esame.** In base degli elementi essenziali della favola di Sisca, l'autore indica la questione, che si tratta infatti di favole slave antiche (le varianti polacca,² russa³ e ucraina;⁴ nell'Europa centrale, meridionale e occidentale queste favole sono sconosciute⁵), corrispondono maggiormente alle più antiche favole preculturali dell'America del Nord come a quelle più recenti dell'Europa orientale, dell'Asia settentrionale e meridionale e dell'Oceania; perciò gli Slavi antichi hanno dovuto cogliere le loro precursori presso le popolazioni preculturali che almeno in parte avevano assimilate.

Prima di dare la prova come avevan potuto arrivare queste favole agli Slavi antichi d'una parte, e agli Indiani dell'America d'altra parte, l'autore commenta gli elementi etnologici dell'esame: l'idea della precultura, le accertazioni dell'etnologia in base della storia culturale, e dell'archeologia preistorica su i cicli e strati culturali²⁰⁻³⁰, sulla connessione genetica della precultura artica con gli strati della precultura nordamericana³¹⁻³⁷ e con le culture pastorali-nomadi dell'Eurasia³⁸⁻⁴⁰; spiega il metodo dell'etnologia in base della storia culturale⁹, che si può applicare con senso anche allo sviluppo storico dei motivi di favola, specialmente la concezione e il significato del criterio qualitativo⁷ e quantitativo⁸.

II. **La favola di Mengeš.** Ecco il testo della favola di Mengeš (l'appendice della variante del Dolenjsko dell'anno 1881 è tra parentesi, gli abbellimenti del Trdina tra parentesi angolari):

Da dove l'uomo. (Inteso a Mengeš).

In principio non c'era nulla fuori di Dio e Dio dormiva e sognava. Per secoli di secoli durava quel sogno. Era però destinato che si destasse. Svegliandosi mirava intorno e ogni sua occhiata gli si mutò in una stella. (Red. di Dolenjsko: E quando arrivò il tempo e si destò e cominciò a guardarsi intorno, il suo primo sguardo creò la nostra [bella] terra, il secondo sguardo il nostro [carissimo] sole, il suo terzo sguardo la nostra [gentile] luna e ogni suo sguardo poi una stella [brillante].) Dio si meravigliò e cominciò a girare per vedere quello che con gli occhi aveva creato. Cammina e cammina, ma non trova né fine né termine.

Camminando arriva anche alla nostra terra, ma già s'era stancato: il sudore gli copri la fronte. Cadde sulla terra una goccia di sudore — la goccia s'anima, ed ecco il primo uomo.

È di stirpe divina, ma non è creato dalla sensualità, è nato dallo sudore, già da principio era destinato al travaglio e allo sudore.

La favola di Mengeš è una favola popolare genuina (le favole preculturali che corrispondono ad essa, sono state pubblicate tutte dopo il 1905.), soltando la fine morale è di fonte cristiana e non appartiene più alla favola preculturale¹⁹. La redazione di Dolenjsko-Mengeš è composta di due varianti motiviche e fusa nello stile letterario personale del Trdina, in parte si appoggia anche ai cantici di capo d'anno ucraini, però tutti i motivi che almeno in forma così chiara non si trovano

* La numerazione corrisponde ai numeri delle note.

nella favola di Mengeš (appendice pubblicato sopra), sono etnologicamente genuini: tutti si trovano anche nelle favole preculturali; le quali però nel 1881 non erano ancora pubblicate. Possiamo prendere quindi senz'altro la favola di Mengeš con le aggiunte etnologicamente genuine della redazione di Dolenjsko come base dell'esame etnologico e letterario-motivico.

La sorte della favola. Il poeta ed etnologo ceco K. J. Erben rese nel 1865 una pubblicazione fedele² della variante di Mengeš e nel 1869 ne pubblicò anche la traduzione ceca³. L. Léger la tradusse in francese nel 1875⁴, O. Dähnhardt in tedesco nel 1907⁵, poi è stata citata o riassunta anche da altri scienziati più anziani^{6, 7, 8, 9, 10}. Era però fatale che l'Erben già nel 1866 aveva fatto della favola di Mengeš e di quella di Sisca una »ricostruzione« ideale della favola slovena sulla creazione del mondo e della nostra terra¹; egli sopprime la seconda parte della favola di Mengeš (la creazione del primo essere umano) e la supplì con tutta la favola di Sisca sulla creazione della nostra terra; così dalla favola della creazione del mondo ex nihilo divenne una favola col motivo di sommersione. Erben stesso interpretava questa »ricostruzione« soltanto come uno sperimento scientifico, ma purtroppo, pubblicandolo, questo non aveva dichiarato; ancora nel 1869 però pubblicò nel suo libro »Vybrane báje« accanto alla sua »ricostruzione«⁸ anche la favola genuina di Mengeš.⁹ Gr. Krek invece accettò la ricostruzione dell'Erben come favola genuina, mentre accennò soltanto di sfuggita alla variante di Mengeš¹⁰. D'allora in poi quasi nessuno più s'interessò alla variante di Mengeš, ma dopo il Krek pubblicarono la »ricostruzione« dell'Erben come favola genuina il Vesselovski¹¹, il Dragomanov¹² il Dähnhardt¹³, il J. Feldmann¹⁴; L. Walk la prese come base per l'analisi motivica nel suo trattato sulle favole col motivo di sommersione¹⁵, e come tale la conosce anche il *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*¹⁶. La pubblicazione della redazione di Dolenjsko del Trdina non è stata affatto segnalata dalla scienza etnologica internazionale, neppure quando fu pubblicata da J. Kelemina nell'anno 1930 nel libro »Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva«¹⁸.

La favola di Mengeš con le aggiunte etnologicamente genuine della seconda redazione di Trdina è una breve, ma in tutti i lineamenti essenziali ben conservata, favola artico-nordamericana preculturale sulla creazione del mondo del primo tipo con la creatio ex nihilo e sulla creazione del primo essere umano (il mito del primo padre). Il motivo fondamentale della prima parte (creazione dei corpi mondiali per lo sguardo divino) è stato quasi rintracciato dall'Afanasjev nel 1865,³ ma la sua orientazione scientifica mitologico-naturale 1868 gli offuscò la vista²⁰; alla seconda parte (creazione del primo essere umano dal sudore divino) hanno trovato il Dragomanov²¹ e il Dähnhardt^{21a} dei paralleli nel Bundeshesh irano,²² nella Cronaca russa antica²³, nelle favole dei Finni del Volga²⁴ e transcaucasiche²⁵, e credettero che la favola fosse oriunda dall'Iran^{25a}.

Nelle favole preculturali nordamericane, in quelle algoncinesi e californesi, non troviamo soltanto un motivo corrispondente (il sudore divino) alla seconda parte della favola di Mengeš, ma molto di più, e ciò per ambo le parti. Questi lineamenti si trovano anzitutto nelle favole del primo tipo (specialmente nella favola della stirpe algoncinese orientale Wawenock²⁶), molti anche nelle favole del secondo tipo (col motivo dell'immersione), che hanno conservato anche dei motivi delle favole del primo tipo. Questi lineamenti comuni sono:

(Creazione del mondo)

1.) La solitudine completa del creatore prima della creazione: Wawenock²⁶, Lenape I²⁷, Winnebago I, II²⁸.

2.) Il creatore dorme prima dell'inizio della creazione: Winnebago I, II.

3.) Creatio ex nihilo: Wawenock, Lenape I, Winnebago II, Arapaho merid. I²⁹, II (nota III, 14), Kato I³⁰, II³¹, Maidu nord-ovest³² e altri.

4.) Con la creatio ex nihilo è creato l'universo: Wawenock, Lenape I, Winnebago II e altri; il sole, la luna (le stelle): Arapaho Merid. II., Kato I., Maidu nord-ovest e altri.

5.) Lo sguardo creatore: (Preparato) Wawenock, Gros Ventres³³, Maidu nord-ovest; (eseguito in connessione con la seminazione della terra e col comando divino) Arapaho settentr.³⁵

(Creazione del primo uomo e della prima donna, ovv. del primo padre.)

6.) Il creatore dà vita all'uomo a mezzo di gocce, le quali in qualche modo pervengono da esso: (terra mescolata con l'acqua) Wawenock, Kato I; (terra mescolata con la saliva divina) Montagnais³⁷, confronta le favole dei Pigmai Gabun nell'Africa Equatoriale³⁸; (terra trasudata col sudore divino) Maidu nord-ovest; (lagrime) Winnebago II, Gros Ventres (in ambedue trapiantato sulla creazione delle acque terrestri, ma confr. le favole transcaucasiche²⁵); (gocce di saliva, donde la schiuma del mare, in essa il mit. primo padre) Yuki int. (soltanto la schiuma marina, in essa un pennino, da esso il primo padre, ma confr. la favola vogula³⁶). Da sole gocce non si creano il primo uomo e la prima donna, ma il primo padre mitico.

7.) Creazione inconsapevole, poichè le gocce divine da per sè hanno la potenza creativa: Wawenock, Winnebago II, Gros Ventres, primariamente Yuki int.

8.) Inconsapevolmente non è creato l'uomo come uomo e donna, ma come primo padre mitico: Wawenock, Kato II, Yuki int. e altri.

9.) Alla fine della creazione, il creatore gira e guarda il mondo ordinato: Wawenock, Kato I, Maidu nord-ovest e molte altre favole.

Un'abondanza di criteri qualitativi dunque, che si collegano in un'unico criterio qualitativo-quantitativo convincente.

La continuità è provata dalle favole del primo tipo nell'Asia settentrionale (Ainu⁴¹, Samoiedi-Juraki⁴²) e in Europa (Esti⁴⁵), il motivo del paragone di forze tra l'Altissimo essere e il Primo padre nelle favole preculturali nordamericane del primo tipo perdura in linea ininterrotta attraverso le favole samoiedi⁴² e quelle dell'Altai⁴⁴ fino a quelle russe^{43, 44}. Il sonno di Dio prima della creazione è noto anche alle favole dell'India⁴⁶, sono note anche le gocce d'acqua creatrici, e cioè nelle favole dell'India⁴⁶, tra i Polacchi⁴⁷, e Ucraini⁴⁸; il motivo delle lacrime creatrici nelle favole transcaucasiche²⁵, quello della saliva creatrice (spato) nelle favole vogule³⁶ e finnico-orientali³, nella forma di una bolla d'acqua anche nella favola iacuta^b, russa, biancorussa e ucraina^c; il motivo dello sudore divino nelle favole finnico-meridionali²¹, nella Cronaca russa²³, nella scandinavica³⁹, Bundelesh²², una traccia anche nell'India⁵¹; nell'Asia settentrionale questo motivo è stato soppiantato dalla scintilla all'esca (nella favola Korjaca⁵⁰, dell'Altai⁴⁵) e si spinse anche agli Voguli, ai Finlandesi orientali ed ai Russi⁴⁰.

La prima parte della favola di Menges è una favola preculturale del primo tipo a creatio ex nihilo, che corrisponde benissimo alla formula algoncina antica (Wawenock, Winnebago). La base della seconda parte e la favola preculturale col motivo delle gocce, della creazione inconsapevole del Primo padre probabilmente dalle lacrime divine (Winnebago), è molto più remota come le favole transcaucasiche. La goccia di lagrima (d'acqua? di saliva?) s'è però mutata sotto l'influenza della favola col motivo dello sudore divino nella goccia di sudore divino; questo secondo precursore della favola di Menges conduce attraverso le

a) p. es. Walk (nota I, 19): B 4, 5.

b) Walk (op. I, 19): B 22.

c) Russia: Veselovski, Razyskanija, vyp. V (op. I, 15), 47. — Russo-bianca: Veselovski, Razyskanija, vyp. V, 65, VI, 106 (2 varianti). — Ucraina: Walk, A 15, 20.

favole finlandesi antiche (artiche antiche) nella California settentrionale centrale (Maidu nord-ovest), dalla medesima fonte derivano pure la favola iranese (Bundehesh) e quella scandinava (Gylfaginning, Vafthrúthnesmöl).

III. La favola di Sisca. Il testo della favola di Sisca, fissato dal Trdina (traduzione croata nello Neven 1858) è il seguente (nota I, 1):

Da dove la nostra terra. (Inteso a Sisca presso Lubiana.)

Non c'era nulla fuori di Dio, il sole e il mare. Il sole arrovantava. Dio si scaldò e si tuffò per bagnarsi nel mare. Quando si rialzò, gli rimase dietro l'unghia un grano di sabbia. Il grano cadde e rimase sull'acqua, perchè in principio rimase tutto sul posto dove era caduto. Questo grano è la nostra terra — il fondo del mare la sua patria.

La versione del Trdina, per contenuto e stile, è genuina tradizione popolare antica, con l'aggiunta di una unica proposizione di data più recente e cioè che »in principio rimase tutto sul posto dove era caduto«.

Questa favola, nella sua forma giusta, è quasi del tutto sconosciuta alla scienza etnologica. Erben la pubblicò, solamente un poco raccorciata, in traduzione ceca, nel Naučni slovník di Rieger (1868)¹, Dobšinsky nel 1871 rifece un sunto in lingua slovacca², J. Kelemina nel 1930 una traduzione slovena³; del resto è stata dappertutto sostituita dalla »ricostruzione« della favola di Mengeš e Sisca dell'Erben, la quale però omette della favola di Sisca i primi due periodi, importantissimi e molto caratteristici per la favola.

Il motivo, che Dio stesso coglie dal fondo del mare la materia per la creazione della terra è noto dalla variante ucraina del cantico di Natale sulla creazione del mondo galiziano, riprodotto dal Nowosielski (nota I, 4): S. Pietro e S. Paolo si tuffano nell'acqua senza successo, il Signor stesso apporta la sabbia e fa la terra e il cielo. Nelle altre varianti apportano sabbia e pietre tre colombi¹¹ o tre angeli¹² — originariamente due avi sommergentisi e l'Essere Supremo in forma di ave — nelle varianti più recenti soltanto due colombi¹³. Queste varianti corrispondono tutte per ordine alle favole sacrali degli Arapaho merid. I, specialmente alla forma che ancora traspare dalle preghiere sacrali della »Danza solare«: 1. l'albero in mezzo al preparare; 2. su esso il creatore con le avi; 3. consultazione, dove si troverebbe della terra; 4. il frutto della consultazione: la terra è in fondo del mare; 5. sommersione inefficace delle avi (variante del Nowosielski: di S. Pietro e S. Paolo); 6. sommersione efficace dell'Essere Supremo (Nowos.: »del Signore«), Arapaho merid. I; il creatore nella forma di anitra col capo rosso; 7. il creatore fa la terra dalla materia apportata. Dalle favole del primo tipo sulla formula della favola di Mengeš deriva dai cantici di Natale ucraini il motivo, che l'Essere Supremo crea dopo la terra anche il sole, la luna e le stelle. Arapaho I (favola sacrale) corrisponde quasi perfettamente alla forma primaria (parte prima) della favola degli Juraki silvestri samòiedi⁸: il sommergitore efficace Ijuuri fu originariamente l'Essere Supremo in forma di ave; questo è provato definitivamente nella favola dei Mansi sibiriani⁹, dove il sommergente efficace è la piccola ave a capo rosso luli (cfr. Arapaho merid. e Juraki silvestri), il gareggiare di forze col sommergente inefficace (gagara) dimostra che quella è l'Essere Supremo. — La transizione è mediata dalle favole analoghe nella California settentrionale centr.: Maidu nord-ovest⁷, Wintu⁹, Yokuts Wükshamni¹⁰.

Il motivo di un unico grano si è conservato in Europa ancora in una variante polacca (nota I, 2) e in una russa (I, 3), ambedue del tipo pastorale-nomade (l'unico sommergitore e apportatore della terra è Satana, il sostituto del Primo padre lunare pagano, l'Essere Superiore Maligno). Questo motivo s'è sviluppato però nelle favole, nelle quali l'unico sommergente e apportatore di terra è la Tartaruga, il Primo padre mitico nella forma dell'animale lunare-ctonico, la tartaruga^{22-22a}. Non è da stupirsi se

nelle favole pastorali-nomadi essa è stata sostituita dal Primo padre lunare, l'Essere Supremo Maligno, come persona. Le favole con la tartaruga sono sorte dalle favole lunari preculturali del primo tipo nel modo seguente: il creatore non prende i piccoli mondi (cioè la luna nuova, ingrandita dal creatore fino a divenire la grande terra-luna crescente) dal cielo, ma il Primo padre nella forma di animale lunare-ctonico li porta fuori dal fondo del mare. Ciò appare confrontando la favola dei Maidu nord-ovest¹⁷ (e la favola analoga dei Patwin Grimes Group²⁰), con la favola lunare preculturale della stirpe Atsugew¹⁸ (e Coos¹⁹). Proprio in queste due favole riporta la tartaruga soltanto una particola di terra dietro l'unghia e nella variante Maidu, il creatore del mondo fa di questa particola »un pallino simile a un sassetto di selce«. Un grano solo invece riporta la tartaruga nella favola Yokuts Wükshamni II¹⁵ (del gruppo meridionale della California centrale) e il muschio, un'essere ctonico come la tartaruga, nella favola della stirpe Ottawa¹⁶ (del gruppo orientale degli Algoncini centrali).

Il collegamento tra l'America e l'Europa trasmette nell'Asia sud-est la favola dei Pigmei Semangh Kenta²¹ di Malacca; anche in questa favola riporta il scarabeo, un'essere ctonico come la tartaruga, dal fondo del mare una sola particella di terra. Proprio questa favola comincia quasi letteralmente come la favola slovena di S i s c a: »Kaei (l'Essere supremo) sedette sopra nel cielo, accanto a lui il sole.« Nell'Asia settentrionale invece trasmettono il collegamento la favola dei Tataři lebedici²² (un po' di terra nel rostro) e quella dei Manzi sibiriani²⁴: l'ave luli riporta dal fondo del mare un po' di sabbia nel rostro, sternuta dalla fatica e la sabbia si disperde, a essa rimane un solo »komoček« (una particella).

La favola dei M a n s i è interessante anche perchè la sua base, che è affinissima alla favola sacrale degli Arapaho I e a quella degli Juraki silvestri (l'uccellino luli-ljuuri col capo rosso) e con ciò precursori dei cantici di Natale ucraini, si accompagna al motivo della favola tartarughesca, questa affine alle favole Kenta e Maidu nord-ovest. Il medesimo fenomeno appare anche nella favola di S i s c a. Alla base, che certo non era differente dalla precursore dei cantici di Natale ucraini (sommertgatore efficace l'Essere Supremo), si aggiunse l'introduzione e il motivo di un solo grano da qualche favola tartarughesca. E in verità s'è conservata presso gli Romeni la favola, nella quale l'unico-sommertgatore è la rana²⁶, che figura qualvolta anche nelle favole americane come sostituta della tartaruga.

Gli Slavi antichi dovettero ricevere le precursori della favola di Menges da un popolo con la vera precultura artica, al più tardi avanti in IV° secolo a. C., quando i veri nomadi di cervi, i Prelapponi, abitavano ancora a una distanza raggiungibile delle città greche del Ponto²⁸⁻³⁷, probabilmente anche molto prima. La precursore della favola di S i s c a e dei cantici di Natale ucraini hanno potuto ricevere gli Slavi antichi già da un popolo che almeno in parte ha già subito la transizione dall'economia preculturale a quella della pastorale dei cervi come p. es. i Samoiedi²⁵, però anche ciò prima del IV° secolo a. Cr., al più tardi intorno a quell'epoca. La favola perduta col motivo di un grano solo, simile alla favola Kenta e romana, abbiamo ricevuto invece dalla cultura pastorale-nomade, però certamente non da un popolo con la tipica cultura degli conquistatori cavalieri della steppa, cioè al più tardi prima dell'incursione degli Unni nell'Europa orientale (IV° secolo d. Cr.).

È interessante l'osservazione che queste favole non sono l'unica prova di legami culturali dei precursori antichi degli Sloveni odierni con la cultura artica e con i suoi rami più recenti. La divinità pagana slovena del vino e dell'allegria — l'uomo nella luna — Kurent, Kuret, Korent, Korat⁴⁷⁻⁵¹ è tanto come parola quanto come immagine il medesimo come il mongolico Kurjumes-Kurmes (Suemus)⁴¹, come Keremet-Kiremet, Keræmet dei Finlandesi orientali^{38-39 42-46} (in base Kuremat-Korem-t). È più caratteristico ancora che nelle zone montagnose del Dolenjsko fino ai tempi di Valvasor, a Bloke quasi fin' oggi, s'è conservato l'utilizzare dello schi con semplicissime legature e con un solo bastone⁵²⁻⁵³.